

Julevsábme

**GÁKTU GIEHTADALLAT
JA HIEREDIT MÁNÁJ
JA NUORAJ
GÁSSJELIS JA
VAHÁGIS SEVSALASJ
ULMUTJAHTTEMAV**

Bagádus mánáj- ja nuorajskávlá barggijdan

**GÁKTU GIEHTADALLAT JA HIEREDIT MÁNÁJ
JA NUORAJ GÁSSJELIS JA VAHÁGIS SEVSALASJ
ULMUTJAHTTEMAV**

Marita Sandvik, Oddfrid Skorpe Tennfjord,
Kjersti Draugedalen ja Kristin Larsen (forfattere)

Øversetter (fra norsk til lulesamisk): xxxx

Illustrasjoner og design: Jens A. Larsen Aas

ÁVDDÁBÁGO

Dáv skávlábagádusáv la RVTS Midt dahkam Rebessa (Regionalt ressursteam om barn og unge med problematisk og skadelig seksuell atferd) siegen. Bagádusá ulmme le viehkedit máhtojt lápptit mij la varres ja dábálasj seksualitiehtta mánáj ja nuoraj gaskan aktan bagádallat gáktu giehtadallat ássijjt gánná máná ja nuora li ulmutjahtám gássjelis ja vahágis sevsalasj láhkáj. Máhtto mánáj seksualitiehta birra máhtta binnedit riskav ahte mánná ulmutjahttegoahá sevsalasj vahágis láhkáj. Máhtto tiemá birra viehket aj váj ájttsá illastimij ja ráhtsatjimij merkaj árrat váj máhtta dájmajt jáhtuj biedjat ja ádá ráhtsatjimijjt hieredit.

Moadda állessjattuga soajtta e sidá lávkkít dakkár sadjáj gánná máná jali nuora seksualitiehtta nav tjielggasit le sáhkán. Jur dan diehti li ájnas ahte fállap konkriehta vuogijt gáktu dákkir ássijjt dádjadip ja giehtadallap. Sivá mánáj ja nuoraj gássjelis ja vahágis sevsalasj ulmutjahttemij li álu viek moattebelaga ja gássjela, ja galggá suorgij rastá barggat jus ájggu buoragit giehtadallat vidjurijjt.

Sevsalasj ulmutjahttem mij muodástuhtta jali máhtta vahágahttet máhtta moatte láhkáj gávvidit. Álu hiehpá ulmutjahttemav jali dagov gávvidit rájásstididdjen jali illastiddjen. Makkir buojkuldagá buoremusat hiehpí, le kontevsta ja ulme duogen. Dán bagádusán aneduvvi ábbálatjtat buojkuldagá muodástuhtte, gássjelis ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem juohkka ássjáj mij máhtta liehket álggolin mánáj vuogas ja varres seksualitiehtaj nármajs. Ájtu alodip diedulasjvuoháj mij guosská makkir bágo anoduvvi váj ierit sevsalasj dagoj gaskan ma mánáj gaskan dáhpáduvvi, váj garvvá stigmatisierimav ja dássjedis noadev sidjij gej birra le sáhka.

Aloduvvá bagádusáv dájmalattjat adnet ja ájgev biedjat fáhkátjáhkanimijn árvvaladdamijda ja ájádallamij sevsalasj illastimij hieredibmáj ja giehtadallamij. Juohkka skávlán bierrí sierra njuolgadusá namáj ja guládalalmadræssaj aktisasj barggoguojmijda. Skávlá jádediddjen le sierralágásj ávdásvástádus dán ávdás.

Áttjak lip diedulattjan sjaddam ráhtsatjime mánáj vuosstij e dássju állessjattugijs dagáduvá, valla máná ja nuora ietja ráhtsatji jali sevsalattjat vahágis láhkáj ulmutjahtti ludtjusattjaj vuosstij. Stuurra oasse dássta skávlán dáhpáduvvá (Pedersen, Nøhr & Kloppenborg, 2017).

Rijkajgasskasaj badjelisgávåguoradallama vuosedi oasse sevsalaj illastimijs dagádum mánájs ja nuorajs la gaskan 10 ja 50 prosentá (Kruse, 2011). Nasjåvnålasj tálla li aj baldedahte allaga: Birrusij akta juohkka vidát næjtsos ja akta juohkka 14 báhtjas li vásedam sevsalaj illastimev ávdvdál li dævdám 18 jage. Birrusij lahkke illastimijs dagáduvvin ludtjusattjajs, degu rádnas, moarses/irges jali oahpes ulmutjis (Mossige og Stefansen, 2016; Hafstad og Augusti, 2019). Kriposa rappárttá (2017) vuonet sevsalaj láhkadoadjema mánáj gaskan lassáni.

Mánájt vahágahttet ja illastit la alvos láhkáj almasjrievtesvuodaj doadjet. Dat le aj tjuolmman sebrudahkaj ja álmukvarresvuodatjuolmma massta máhtti sjaddat alvos fusalaj ja psykalasj gássjelisvuoda sunji gesi dát dáhpáduvvá. Mánájt suoddjit ja vahágahttemav ja sevsalaj illastimijt mánáj vuosstij hieredit dættoduvvá moatten rijkajgasskasasj ja nasjåvnålasj pládnabargojn, duola degu

AN Mánájkonvensjåvná 34. artihkal

suoddjiduvvat juohkka lágásj sevsalaj ávkástallama ja illastime vuosstij. Mánájt suoddjitjit dákkir ávkástallama vuosstij galggá stáhtta biedjat jáhtuj dajt dájmajt ma li dárbulattja nasjåvnålasj ja rijkajgasskasasj dásen

(Varresvuohta- ja huksodepartemænnta, 2017):

«Suohkana galggi snivva barggat ávdedime sevsalaj varresvuodav ja váj ávdet máhtojt dán suorgen. Sevsalaj varresvuoda ávdedime barggo galggá álgget juo árrat mánnán. Danen li mánájårruha ja mánájskåvlá ájnas ariená buorre sevsalaj varresvuodav ávdeditjat»

Máhttolápptim 20 (Áhpadosdirektoráhtta, 2020), spiedjilasstá ráddidusá badjásasj plánájt navti ahte dættot seksualitiehtav ja rájjit duon dán fágan ja badjásasj oasen. Danna li tjielgga gájbbáduvá ja vaddá buorre vejulasjvuodajt skåvllåj sevsalaj nierbadimev ja ráhtsatjimijt hieredit.

Áhpadoslåga § 9A

dættot skåvlå duogen le juohkka oahppáj áttjudit jasska ja vuogas psykososiála skåvllåbirrasav.

Áhpaddjevurge etihkalasj plattfårman (UF – 2012) tjuodtju duola degu ahte áhpaddije «ganugahttá ja suoddji mánájårruha mánájt ja oahppiijt nierbadime vuosstij, vájku gut dav dahká».

Seksualitiehtta le guovdásj oasse mánáj ja nuoraj psykalasj varresvuodas. Jus galggá jasska ja vuogas skåvllåbirás, psykalasj varresvuodav ávdedit ja sevsalaj illastimijt hieredit, de dárbajt áhpaddijit gudi máhtti doarjjot varres seksualitiehtav, ja gudi bukti ájttat ja giehtadallat muodástuhtte ja vahágahtte sevsalaj ulmutjahttemav.

Duodden máhtudagájda le diedulasj aktijvuohta ietjasaguottojda mánáj seksualitiehta gáktuj ájnas. Guotto ja vásáduvá vájkkudi gáktu tiebmáj valit ja gáktu válljipdahkat gá iejvvip mánáj ja nuoraj seksualitiehtav. Hárjånibme seksualitiehta birra sáhkadit vaddá jasskavuodav ja ienep máhtov.

BAGÁDUSÁ HÁBME

Dát bagádus le tsieggidum Jáhtulaktjuovga milta gánná sevsalasj ulmutjahttem juogeduvvá ruodná, visská ja ruoppsis ulmutjahttemij, ma sulástahtti varres, gássjelis ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemav. Muhttijn soajttá gássjel sihke sunji gut dahká dav ja sán gen vuosstij dagáduvvá, ieredit varres sevsalasj stáhkusa ja sevsalasj ulmutjahttema gaskan mij suojtá le muodástuhtte ja vahágahtte.

Bagádusán li guokta oajvveoase aktan akta oasse tjuovvusij:

1. MÁNÁJ ÁVDDÁNIME FÁGALASJ DÁDJADUS, BIELLE

2. DÁBÁLASJ, MUODÁSTUHTTE JA VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEMIN LI GUHTIK KAPIHTAL. JUOHKKA KAPIHTTALIJ GULLU DOAJMMAOASSE

- Dábálasj sevsalasj ulmutjahttem, bielle ...
- Dájma ma varres sevsalasj ávddánimev ávdedi, bielle ...
- Muodástuhtte ja vájves sevsalasj ulmutjahttem, bielle..
- Dájma ma máhtti hieredit muodástuhtte jali vájves sevsalasj ulmutjahttemav, bielle..
- Majt dahkat gá la muodástuhtte jali vájves sevsalasj ulmutjahttem, bielle
- Vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem
- Majt dahkat gá la vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem, bielle

TJUOVVUSA

- Buojkulvis gáktu giehtadallá vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemav mánájskávlán
- Buojkulvis gáktu giehtadallá vájves sevsalasj ulmutjahttemav nuorajskávlán
- Várajda válldet suv guhti l illastuvvam
- Mállá duodastibmáj ja diededibmáj gá vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem la ilmmusam
- Jasskavuhtapládna skávlán
- Seksuálavierredago
- Vejulasj viehkkedievnastusá / ásadusá gej siegen máhttá barggat

1. MÁNÁJ ÁVDDÁNIME FÁGALASJ DÁDJADUS

Luotta báhtsi dassta mav vasedip, vuonet varás dutkam. Buorre hukso arvusmahtta máná ávddánimev, madi vájves vásádusá ja trávmá máhtti manjedid ávddánimev jali váj skiermmo ávddán.

Dán kapihttalinn oattjo videolágadallamav «gálmájuogedum vuojnjam», videolágadallamav Jasskavuohhta, aktijvuohhta ja stivrrima birra, refleksjávnaáv klássajádedime birra mij la vuojnjamij vuogas, ja teorehtalasj ássjediedo, besa iesj válljit sidá gus láhkát jali gulldalit.

Gálmájuogedum vuojnjam

Jus vuojnjam galggá buoragid doajmmat, de dárbaž aktisajbargov ja jádov iesjengga ássij gaskan. Álkkebur javladum la miján bierrgimvuojnjam, dábdoid vuojnjam ja logihka vuojnjam (MacLean, 1985).

Bierggimvuojnjam / dájdaj vuojnjam stivrrid duola degu refleksaj, vuojnjamav (mij dámma merkaj bássomav), tságe svahtjamav, varradættov ja rumájetemperatuvrav. Dábdoid vuojnjam la állu guovdátjin affektijva dilijn dagu moarre ja ballo, ja stivrrid mujtofunksjávnaáv ja hormávnaáv ma li oassen stressareaksjávnaáv. Logihka vuojnjam midijj vaddá duola dagu gielav, diedulasjuodav, máhtto resonnerit ja labudallamij majt ietja stivrrid (Stien & Kendall, 2004).

Guokta mávtástuhttemvuogádaga mijá dájmaj stivrrid:

- **Bierggimvuogádahka** (álu gáhtjodum alármmavuogádahka) gáhtti jut la jasska ja ij la várálasj.
- **Átsádimvuogádahkaj** gullu diehtemvájnogisvuohhta ja arvusmahtta átsádimváj, ádá ássij ájttsamij ja oahppamij. Dá vuogádaga e goassak máhte tsahkkiduvvat sámmi bále, ja bierggimvuogádahka stivrrid átsádimvuogádaga badjel. Ávdep iellemvásádusá ednagit vájkkudi gáktu dá guokta vuogádaga aktan doajmmi. Gá máná li vájves dingajit vasedam de la bierggimvuogádahka tsahkkiduvvam vuojnjaminn stuorra oasen ájges, ja átsádimvuogádahka l jáddiduvvam. Sij li gehtjastime biráldis jus la mige mij la várálasj, ja de la dájda mánájda gássjel oahppat. Vájku mij álessjattugin diehtep klássalanján la jasska, de la dáj mánáj vuojnjam vádáj biejadum. De dárbaž máná muossádimij ahte l jasska, ádásit ja ádásit, gitta vuojnjaminn li nuoges vásádusá ahte dat duodaj la riektá.

Áhpadiddje dájdadus, tjelgasvuohhta ja sávresvuohhta máhtta viehkken váj máná vuojnjam nahká ienebut rahpat átsádimvuogádagáv. Navti bárráni máná ávto oahppat, ja máná vuojnna værálta máhtta liehket buorre sadje (Ringereide ja Thorkildsen, 2019).

Ressursa:

<https://www.rvts.no/ressurser>

«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX

<https://www.cactusnettverk.no/oppskriften-for-hjernens-utvikling/> <https://www.traumenett.no/index.php>

Øverlien, C., Hauge, M. I., & Schultz, J. H. (Red.) (2016). Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner. Universitetsforlaget

JASSKAVUOHTA, AKTIJVUOHTA JA STIVRRIM

Gá máná ja nuora li lássá vásádusájt tjadádam jali vájves dilen bajássjaddam de dutkam vuonet jasskavuohhta, buorre relasjávnaáv ja viehkke dábdoid, impulsaj ja ulmutjahttemav stivrrid la ájnas gá galggá ávdedit sjattov, ávddánimev ja oahppamav (Howard Bath, 2009). Dá gálmma suorge li má vuodulasj almulasj dárbo gájka mánájda, ja hábbmij vuogas klássa- ja oahppambirrasav gá skávláárggabiejvve l navti.

1. Jasskavuohhta

Liehket jasska la állu ájnnašamos máná iellemin. Sij dárbaži álessjattugijt gejda máhtti luohtedit. Jasska tjanástahka sihke suoddji ja sjattat (Kvello, 2015).

Mij jasskavuohhta l málsu individas nubbáj ja le ávdep vásádusá duogen. Nágin oahppe muhtijn ulmutjahtti iehperasjonella, ilá dramáhtalasj, árvvedahtes ja hiemssijiddje láhkáj. Dákkir reaksjávnaáv máhtta dájdadit báktjasin ja ihkap vuolggi dábdoid maj e rijbada. Reaksjávnaáv máhtti liehket sihke viek álgoldis (tjuorvvu garrot, vaddá bádan jnv.) ja sissjelattja (passijva, sjávot, hilggu jnv.) Jasskavuodav máhtta buoredit jus la binnemusát akta álessjattuk guhti máná dábdoid huksi, guhti doarjju mánáv, vuonet suv dájdaj ja vaddá viehkev vájves dábdoid rijbbat.

2. Relasjavná

Gájka máná ja nuora dárbahti buorre relasjavnájt ma bisoduvvi ájge badjel. Áhpadiddje ja oahppe relasjavná la viek ájnas oahppe oahppamij ja soapptsomij (Hattie, 2009), ja la viek ájnas emosjonála, kognitijva ja sosiála ávddánibmáj.

Relasjavnámáhtudahka skávlán la skávlá barggij vuojno mánájda ja nuorajda, makta gáhttiji ietjasa ulmutjahttemav ja ietjasa dábdomoalgedimijt gá ievviji duon dán oahppe ulmutjahttemav. Fáhkatjehpudahka ja relasjavnátjehpudahka nubbe nuppev állidi váj vuojná juohkka ájnna oahppe dárbojt, dábdojt ja fágalsj potensíalav (Lund, 2017).

3. Stivrrim ja aktan stivrrit

Dábdo li mijáj dagoj bensijnna, ja dárba hip dagoj duohkáj gehtjastit jus galggap dádjadit ma dajt jáhtuj biedji. Moadda máná ælla oahppam ietjasa oadjodit, ja dárba hi állessjattugijt gudi máhtti «fáron stivrrit» gå sjaddi ilá állo dábdo. Viekkájnas la ij adnet fávom ja kontrállávuogijt, valla dájmalattjat gulldalit, dáhkkit moaskedimev ja doarjot máná iesjstivrrimav hiebaduvvam láhkáj. Moaddásijda máhtta duon dán dájdstimulija viehken váj sjávvuni jali sjaddi ienep dájmalattja, dagu musihkka mij juogu de oadtjot jali ráhtti. .

Máná gudi oadtju viehkev stivrrit bávtjas jali vájves dábdojt, ja javllat majt dábddi, navti buoragit hárrjani iesj dábdojt stivrrit. Jasskavuoha ja buorre relasjavná li gal ævto jus galggá dáhku bessat ahte máhtta barggat ulmutjahttema stivrrimijn.

Ressursa:

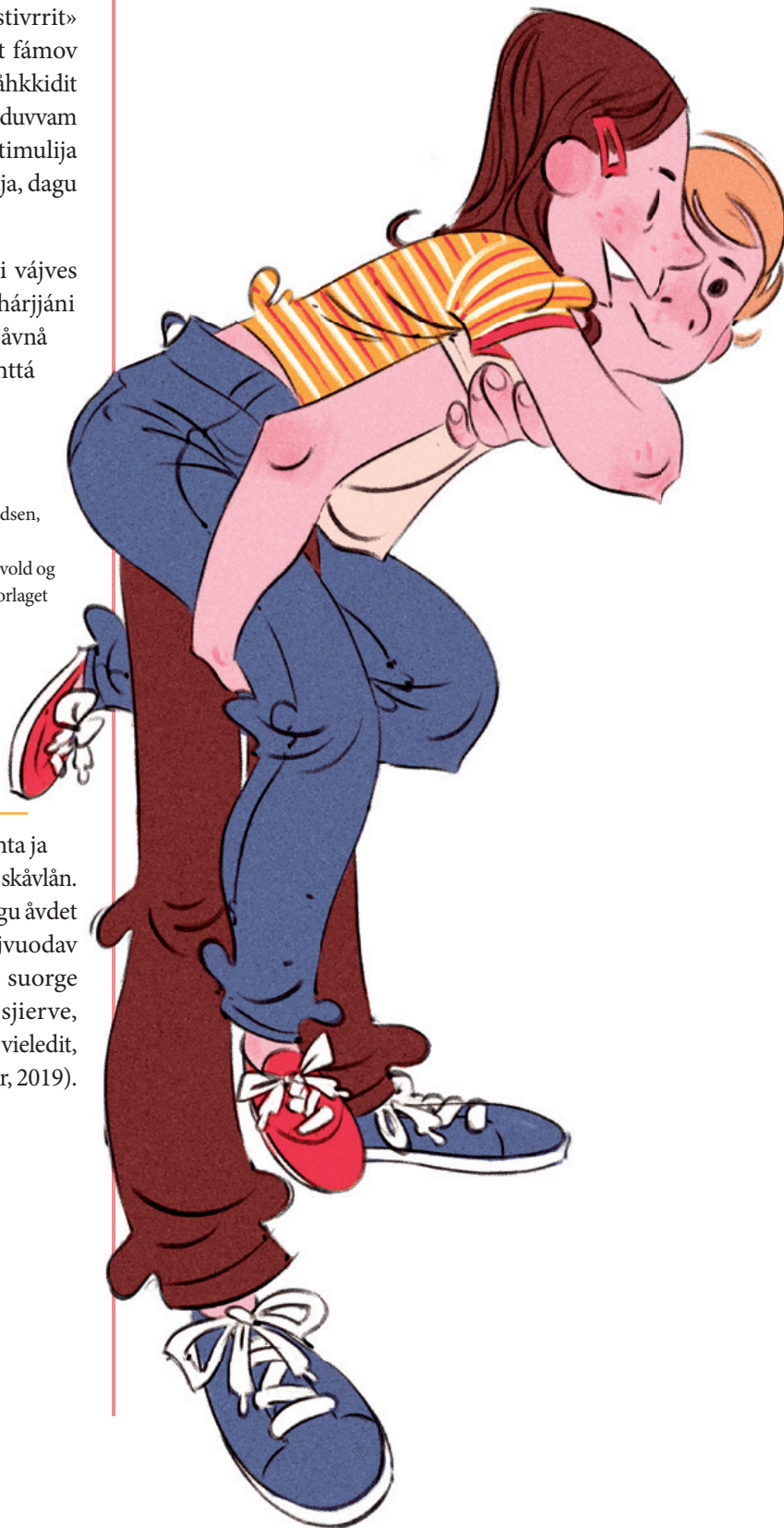
«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX
Øverlien, C., Hauge, M. I., & Schultz, J. H. (Red.) (2016). Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner. Universitetsforlaget

SEKSUALITIEHTTA SKÁVLÁN

Máhttolápptim 2020 dættot álmukvarresvuoha ja bierrgim la akta dajs gálmájs fágajgasskasasj tiemájs skávlán. Oahppe galggi ámastit máhtudagáv mij duola degu ávdet buorre psykalasj varresvuodav ja vaddá vejulasjvuodav vásstálattjat válljit iellema tjadá. Guoskavasj suorge rijbbamin li duola degu seksualitiehtta ja sjierve, mediáadno, ietjas rájjit mierredit ja iehtjádij rájjit vieledit, giehtadallat ájádusájt, dábdojt ja relasjavnájt (Udir, 2019).

Ressursa:

LINK (Livsmestring i norske klasserom)
«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX
Play it right – ságastallamvædtsak seksualitiehtta birra.
Se <https://rvtsost.no/play-it-right>

SUORGIJGASSKASASJ AKTISASJBARGGO

Árra rahtjam la ájnas váj hieret vájviyt ja viehket várnnahtis mánájt tjuolmaj tjanádum Muodástuhtte ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemij. Kompleksitiehtta gájbbet aktisasjbargov ja iesjgenga fáhkajuohkusij sæbrramav koordinieridum bargon. Buorre aktisasjbarggo suorgij gaskan aktisasj ulmij, máhtujn guhtik guojmesa rállaj birra ja máhtudahka, jasskavuohta ja vieledibme báret vejulasjvuodav ahte máná oadtju dav fágalasj ja sosiála doarjjagav mav galggi ja bierriji oadtjot - gå dav dárbaht.

SJÁVODISVUOHTAVÆLGGO

Almulasj barggen skávlán jali SAÅ:an de la dujna lága milta sjávodisvuohtavælggo. Dán buorgodime vuodo le ij la loahpe mánáj jali æjgádij birra majdik iehtjádijda giehttot (sjávodisvuohtavælggo). Sjávodisvuohtavælgon li gal moadda ráddjidime ma dahki ahte máhttá iehtjádij siegen barggat váj bæssá mánájt ja oahppijt tjuovvolit:

- Ássje máhtti namádis láhkáj giehtadaláduvvat
- Máhtti miededit. Jus sán gænna l riektá sjávodisvuohtaj miedet diedo iehtjádijda vatteduvvi, de sjávodisvuohtavælggo láhpáduvvá nav guhkás gå miededibme manná.

DIEDEDIMVÆLGGO JA SUBTSASTIMVÆLGGO

Dujna l diededimvælggo jus mánájsuodjalus dujsta ánot diedojt muhtem ássjen gánná gáddi l huvso vánesvuohta, fusalasj vahágahttem, ráhtsatjime jnv. (áhpáduvlága § 15-3 ja mánájárojvága § 22).

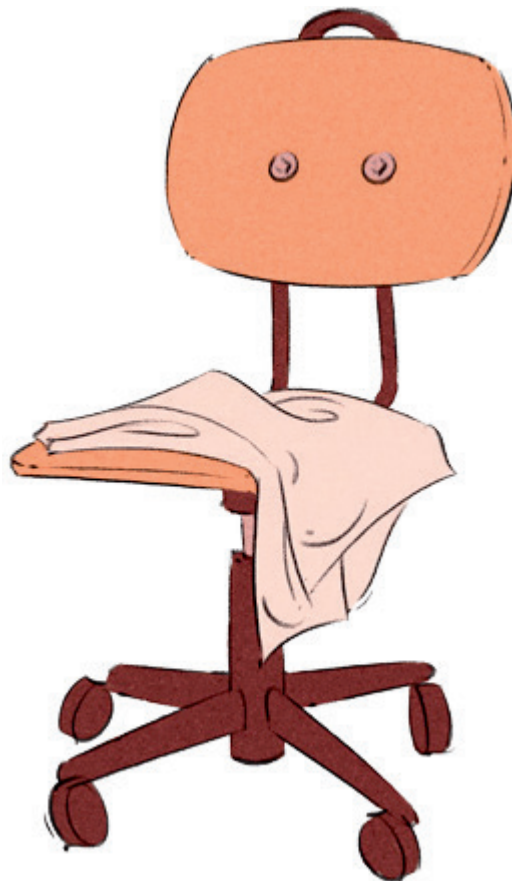
Subtsastimvælggo la sæmme degu diededimvælggo dajna sieradásájn ahte DUV duogen la diededit jus gátta huvso vánesvuodav jali illastimev.

HIEREDIMVÆLGGO

«Hieredit» merkaj ganugahttet vejulasj boahhte stráffudahtte dagov. Dujna ij la vælggogisvuohta diededit stráffudahtte dagojt ma juo li dagáduvvam. Hieredimvælggo guosská ábbálatjtat gå vissásit diedá – jali aná viek jáhkedahtten – nágin sjáddá sevsalattjat illastit, iehtjádav alvot vahágahttet (aktan alvos psykalasj vahágahttem) jali nágin iehtjádav gáddet, stráffalága § 196 milta.

Ressursa:

<https://rvtsmidt.no/brosjyre/>

2. MÁNÁJ DÁBÁLASJ, MUODÁSTUHTTE JA VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

UOGAS SEVSALASJ ÁVDDÁNIBME

Varres ja dábálasj sevsalasj ulmutjahttem la ulmutjahttem mij la spontána, diehtemvájnogis ja suohtas. Goappátja galggi nav dábddát ja liehket avtaárvvusattja mij guosská álldarij, stuorrudahkaj, láddamij ja kognitijva doajmmamij.

Seksualitehtta la oassen liehkemus ulmusj, ja ávddán iellema tjadá riegádahttema rájes gitta jábmemij. Mánáj seksualitehtta la álu tjanádum diehtemvájnogisvuohtaj ja átsádibmáj ja ij máhte állessjattuga seksualitehtajn buhtastahteduvvat. Mánáj seksualitehtta moatte láhkáj ávddán boahtá; giela, duohtadime, ietjas jali iehtjáda rubmaha átsádime, sevsalasj dájma, stáhkam ja aktisasjvuohta.

Dán kapihttaljn oattjo oajvvadusájt dájmajda ma ávdedi varres sevsalasj ávddánahttemav,

SEVSALASJ ÁVVO JA HÁLDADIBME

Mánájagijn biejaduvvá vuodo sevsalasj ávvuj ja háldadibmáj, ja jasskavuohtaj ietjas rubmaha badjel mierredit. Muossádime dájs vuostasj jagijs sjaddi de vuodon tjanástagájda ja lahkavuohtaj manjela iellemin.

SEVSALASJ STÁHKAM

Mána álu stáhki seksualitehta átsádijn. Ihkap aktu jali iehtjádij siegen stáhki. Ahte maná ietjas rubmahav átsádi ja vuollevájmov duohtadi la állu dábálasj. Majt állessjattuga dahki gá dáv ájttsi – sihke bágoj, jiena ja muodojn la fáron hábbmimin maná dádjadusáv ja dábdojt tjanádum seksualitehttaj. Ájnas la maná átsádibme dáhkkiduvvá danen gá sevsalasj stoagos la viehkken váj maná ietjas rubmahij oahpásmuvvá, ja buorebut máhtta biedjat ja vieledit rájjit.

MÁHTTO JA JASSKAVUOHTA

Buorre aktijvuohta seksualitehttaj ja máhtto ietjas rubmaha, árvoj ja vuojojn birra li ájnnasa jus galggá jasska sevsalasj identitehtav ávddánahttet. Dássta sjaddá sevsalasj ávvo ja uogas sevsalasj dago.

Vássteda sádnas ja ássjálasj láhkáj manáj. Dassta soajttá sjaddat vuodo rabás ságastallamij boahtteájggáj. - Jáhtulaktjuovgas

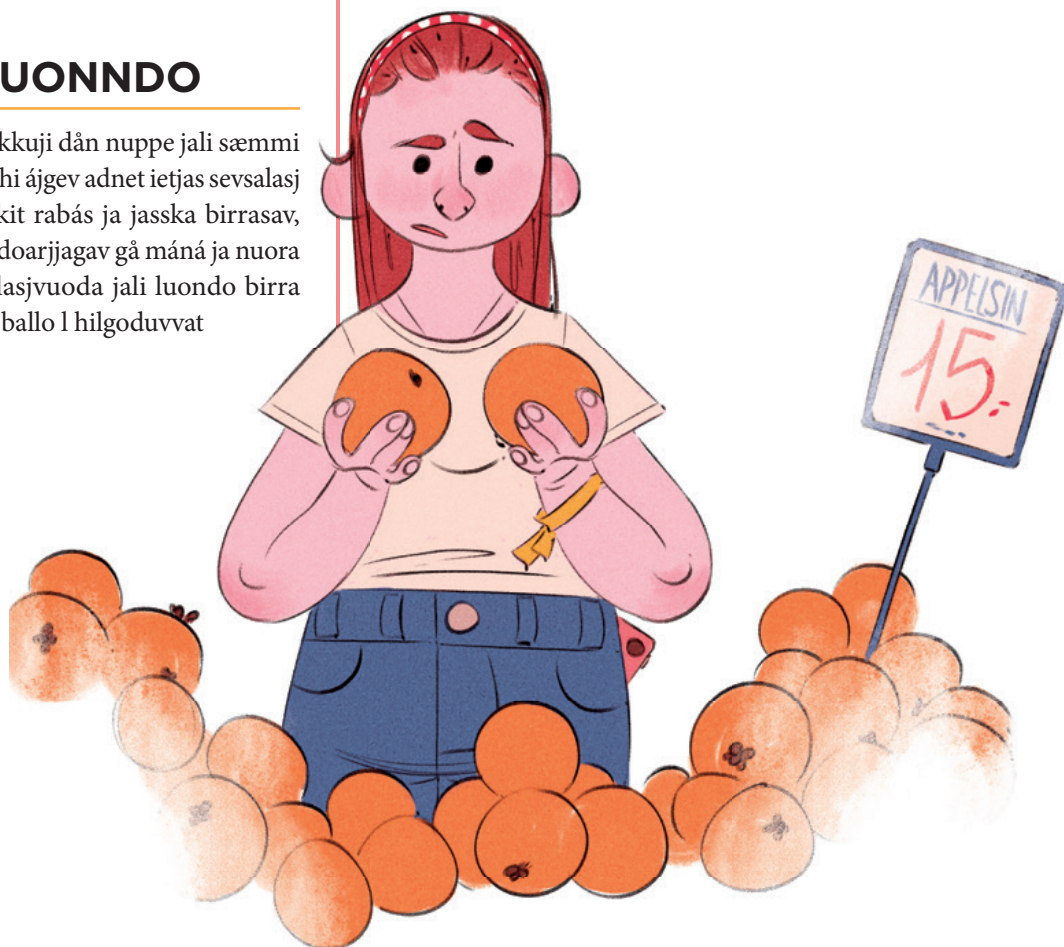
SJIERVVEDIEDULA-SJVUOHTA

2–3 jagágin máná dádjadahttjáji ieridisáv báhttaj ja næjtsoj gaskan, ja bukti ietjasa identifiserit juobbán. Ávddála jáhkkin juohkkahasj dábddá ietjas báhttjan jali næjttson. Uddni diehtep ij la nav álkke.

SEVSALASJ LUONNDO

Moaddása árrat ájttsi jus lijkkuji dán nuppe jali sæmmi sjærvváj, valla dábálasj la vehi ájgev adnet ietjas sevsalasj identitietav átsádit. Dahkit rabás ja jasska birrasav, ja vuoseda duodastimev ja doarjjagav gá máná ja nuora sihti ietjasa sjiervvediedulasjvuoda jali luondo birra ságastit. Mánáj stuorámus ballo l hilgoduvvat

Máná dárbahti jasska állessjattugijt ma máhtti doarjjot varres sevsalasj varresvuodav. Sij dárbahti állessjattugijt gudi máhtti ávvudallat sijá sevalasj átsádime diehti, valla aj stivrrit ja duollit ulmutjahttemav jus sjaddá illastiddjen.

DÁJMA MA VARRES SEVSALASJ ÁVDDÁNIMEV ÁVDEDI

Ábbálasj dájma klássalanján tjanádum klássa jádedibmáj, sosiála ja emosjonála máhtudahkaj ja seksuálaáhpadijmáj sjaddi ájnas vuodon gá galggá vájves ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemav hieredit. Danen hiephi dájma prográmmajda ja vuorodimijda ma juo li skávlán, ja da manni áhpadijda ájnas rállas ja sajes klássaaktijvuodan.

**«Mánáj/nuorraj galggá bessat buorre vásstádusájt ja diedoijt vaddet»
(Jáhtulaktjuovgga, s.4)**

1. BUORRE KLÁSSAJÁDEDEDIBME

Nordal aktan iehtjáda (2005) válldi ávddán relasjávnná-hiebadum ja proaktijva klássajádedimev ájnas ækton gá galggá vájves ulmutjahttemav hieredit. Oahppe ja áhpadijda aktijvuohra 1 aj dajs faktávrrájs mij la ájnnasamos oahppamij (Hattie, 2009) ja oahppe psykalasj varresvuohra (Drugli, 2011). Relasjávnná-hiebadum ja proaktijva klássajádedime prinsihpa dilev láhtje váj áhpadijda bessu juohkka oahppe ságajda:

Ávkálasj ressursa:

«Folkehelse og livsmestring i skolen» (Ringereide og Thorkildsen, RVTS Sør), PEDLEX

Hattie (2009)

**«Oahppij aktijvuohra áhpadijda la ájnas sosiála máhtudagá ávddánimen.»
(Udir bagádalle, 26.b.)**

RELASJÁVNNÁHIEBADUM KLÁSSAJÁDEDEDIBME

Buojkulvisá:

- Oahpásmuvvat oahppáj aktugasj ulmutjin
- Buorastahte juohkka oahppev
- Ane namáv
- Gulldala/duodasta
- Fusalasj duohttam (degu oalgev duohtadit)
- Tjalmijda gæhttjat
- Rámmpot ja buorre bágoijt javllat
- Vuoseda berusta duola degu gá gatjáda asstoájgedájmaj, hobbyij jali muodugasj ássij birra.
- Dahkit hávsskes dájmajt degu spellat/stáhkak
- Ane humor
- Giehto vehi ietjat birra (liege vehi priváhta)

Mujte! Bieja ájgev æjgádjij oahpásmuvátjit

PROAKTIJVA KLÁSSAJÁDEDEDIBME

- Árvvedahtte
- Oahppe dábdi rutijnajt ja njuolgadusájt
- Áhpadijda rámmopot buorre bargov ja ulmutjahttemav
- Klássa jádedidde buoragit ja tjelggasit diedet
- Ájádallá gáktu fusalasj birástaga galggi liehket
- Ájádallá struktuvra ja organisierima birra

(Buojkulvisáj arvusmahttem la Webster-Stratton (2006) ja Bergkastet m.fl. (2010))

2. SOSIÁLA JA EMO-SJONÁLA MÁHTUDAHKA

Sosiála ja emosjonála máhtudagá áhpadibme la nubbe oasse vahágahte sevsalasj ulmutjahttema universála hieredimes. Máhttolápptimin 20, badjásasj oasen, la sosiála oahppam ja ávddánibme gávvidum tjuorgan 2.1:

«Buktet dádjadit majt iehtjáda ájádalli, dábdidi ja váseidi, la vuodon empatijaj ja ráddnavuodaj oahppij gaskan (...). Gájka galggi oahppat aktan barggat, iehtjádij siegen doajmmat ja liehket fáron mierredit ja ávdásvástádusáv váldet» (Udir.no)

Gávnnuui duot dát prográmma skávlájda maj ulmme la oahppijda áhpadit sosiála ja emosjonála tjehpudagájt.

Prográmma ma galggi aneduvvat hieredibmáj, li viek muodugattja ja dajn li muodugasj máhtudaksuorge (gehtja Ávkálasj ressursa). Sávadum ulmutjahttema modellierim ja nannim la guovdátjin, prinsihpaj vuodo la mánáj ulmutjahttem málssu gá ájnas állessjattugij ulmutjahttem málssu. Danen la áhpadiddje ájnas roallamodælla sávadum ulmutjahttemij klássalanján gá iesj la buorre ávddágávva.

Duon dán stratesjijja

Sosiála ja emosjonála máhtudagá áhpadimev máhtta duon dán stratesjijja milta dahkat:

(Gávnos la Arnesen ja iehtjádij milta girjen Befring, Frønes & Sørli, 2010)

<i>Ulmutjahttemdoarjjo stratesjijja</i>	<i>Rámmpot ja buorre bágojt javllat Bagádallam, gávvididdje kommentárta Aktan stivrrit</i>
<i>Kognitijva stratesjijja</i>	<i>Dágástallat duov dáv rijbbamstratesjijjav (duola degu gáktu ájádusá, dábdidi ja ulmutjahttem aktan gulluji, tjuolmmatjoavddemtjehpudagá)</i>
<i>Sosiála tjehpudagá</i> «Sosiála máhtudahka ja sosiála tjehpudagá li ájnnasa mánáj ja nuoraj relasjavnáj ávddánibmáj sihke luidtusattjaj ja állessjattugij» (Bagádalle Udir, 10.b.)	<i>Ságastallat, modellierit Empatijja (degu vuosedid iehtjádav suttalusjá, komplementajit vaddet) Iesjkontrállá (degu oahppat dábdoid ja ietjat stivrrima birra) Aktisasj barggo (degu ráddnatjehpudagá, juogadit, iehtjádijit viehkedit, njuolgadusájt ja diedojt tjuovvolit) Ietjas ávdedit (degu ietjas birra subtsastit, liehket vuostatjin, dættov vuostedit) Ávdásvástádus (degu sjehtadusájt tjuovvot, iehtjádij boasto oajvvadusájt hilggot) Diededit gá váset juojddá mij la lássát, ilá állo jali unugis</i>

Ávkálasj ressursa:

Sosiála máhtudagá ávddánibme Bagádus skávláj https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil_Sos_kompetanse.pdf

3. SEKSUÁLLAÁHPADIBME

Seksuállaáhpadieme la dávk ájnnaamos oasse vahágahte sevsalasj ulmutjahttema ábbálasj hieredimes. Moatten fágan LK20:n li máhtudakulme ma seksualitehttaj ja sevsalasj ulmutjahttemij guoski. Dat merkaj dát la tiebmá mij galggá álles skávláájge tjadá vuoroduvvat. Jus galggá seksualitehta birra áhpadiet de galggá relasjávnná ja jasskavuohhta sajenis. Jasska állessjattuga gejn la alla máhtudahka sevsalasj ulmutjahttemin máhtti duohta ja ássjásattjat vásstedit váj dán tiemá gaskostimijn vuorbástuvvá. Seksuállaáhpadiemáj bierriji gullut vidjura degu gieresvuohhta, dábdó, rumáj, identitehta, vieledibme, árvo, ráje ja relasjávnná, prevensjávnná ja skihpudagá. Áhpadiidjijn li viek buorre vejulasjvuoda oahppij ságastit dáj vidjurij birra viek álu.

Jus sán gut seksualitehttav áhpat la nágin gev oahppe e bæjvállattjat vuojne (degu varresvuodaskihppijsuttár), de bierrij guládallamáhpadiidje tijmav tjuovvot ja tiemájt manjela bajedit.

Kognitijva ja ávddánahttema vájvij diehti de nágin oahppe dárbaht hiebaduvvam áhpadiemev ja áhpadiimláhhtjusav váj ávvánis oahppi majdik.

Ájnas tiemá:

Árvo ja guotto

Varres ja iehpevarres seksualitehta

Mij la loahpe ja mij ij la loahpe

Sevsalasj unnemusáldar

Ráje/priváhta saje

Gáktu liehket buorre moarsse/irgge

Loahpe l javllat ale!

Gávvájuohkem ja sosiála medijá

Sevsalasj identitehta

Ráhtsatjimij vájkkudusá - goappátjijda

Pornografijja (fiksávnná ja duohtavuohhta)

SEBRUDAKFÁGA MÁHTUDAKULME:

2.dásse: «Oahppe galggá máhttet ságastallat dábdoj, rubmaha, sjierve ja seksualitehta birra, ja gáktu ietjas ja iehtjádij rájáj máhtta vuosedit ja vieledit»

4.dásse: «Oahppe galggá máhttet ságastallat rájáj birra ma rubmahij gulluji, ma vahágahttem ja sevsalasj illastibme li, ja gásstá máhtta viehkev oadtjot jus vahágahteduvvá ja sevsalattjat illastuvvá»

7.dásse: «Oahppe galggá máhttet reflektierit identitehtaj, seksuálalasj ráhtásimij ja sjiervveávdđánbuktemij variasjávnnáj badjel, ja ietjas ja iehtjádij rájáj dábdoj, rubmaha, sjierve ja seksualitehta hárráj ja árvvaladdat majt máhtta dahkat jus ráje doajeduvvi»

10.dásse: «Oahppe galggá máhttet reflektierit gáktu identitehtta, iesjgávvá ja ietjas rájáj ávdđánahteduvvi ja hásstaluvvi iesjguhtik aktijvuodajn, ja ævtodit gáktu máhtta giehtadallat vájkkudimijt ja dáhpádusájt majt ij lágeda»

Ávkálasj ressursa:

«Børn og seksualitet» (Stevnhøi & Strange, 2016)

«Barna og seksualiteten» (Aasland, 2018)

Med hjerte for seksualiteten (Hegge, 2018)

www.seksuellatferd.no

<https://www.reddbarna.no/jegerher>

<https://rvtsost.no/verktoy/seksualitet-hos-barn-og-ungdom>

www.trondheim.kommune.no/seksualitet

www.sexopolitikk.no

MUODÁSTUHTTE JA VÁJVES SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Muodástuhtte jali vájves sevsalasj ulmutjahttem la dábbelin mij aneduvvá varrásin ja dábálatljan. Dat la ulmutjahttem mij álu dáhpáduvvá jali ij hieba álldarij jali man láddam la ulmutjin. Máhtá aj liehket dominánssa degu gá nágin ájttá jali fállá juojddá (degu biktasijt jali hálmugijt), váj dát nubbe galggá sevsalasj stáhkamij sæbrrat.

JÁHTULAKTJUOVGGA MÁHTTI MIDJIJ VIEHKKEN IEREDIT

Muhttijn soajttá gássjel sihke sunji gut dahká dav ja sán gen vuosstij dagáduvvá, ieredit varres sevsalasj stáhkusa ja sevsalasj ulmutjahttema gaskan mij ihkap la Muodástuhtte ja vahágahtte. Danen la ájnas diehtet mij dábálasj ávddánibme la, ja ájttat gá ietjá láhkáj ulmutjahttá. Sevsalasj ulmutjahttem máhtá aj merkahit ja sisadnet duov dáv mánájda iesjgenga ávddánimdásen. «Jáhtulaktjuovgga» la vuogas viehkkænævvo állessjattugijda identifiseritijt ja árvustalátijt sevsalasj ulmutjahttemav mij muodástuhttá. (Gehtja Jáhtulaktjuovgav dáppe www.seksuellatferd.no)

PORNOGRAFIJJA

Moaddása li diehtemvájnuhisá sexaj, ja adni pornov avtan moattet gállojs oahppat sevsalasj dájmej birra. 2018 mánáj- ja medijáguoradallama milta li 65 % báhtjajs ja 22 % næjtsojs 13 ja 18 jagágij gaskan pornov gæhttjam, ja sierraláhkáj báhtja álu pornov áhtsi, nágina juo 10 jagága rájes.

Ienemusá nahki ieredit pornografijja ja duohtavuoda gaskan, valla náginijda la dát lássát. Nuorap máná ihkap balláji pornografijjas. Pornov gehtjadit la dábálasj sevsalasj ávddánibme sæmme bále gá máhtá vájkkudit guottojda ja sevsalasj ulmutjahttemij, aj boasto guovlluj.

Pornografijjav la viek álkke gávnnat, ja nágin máná ja nuora máhtti muhtem láhkáj tsieggat pornoj ja navti vas dábalasj sevsalasj ávddánibme vájkkuduvvá, degu gæhttjagoahtá sieldes pornov ja de vas dárbaž ienep ja ienep ekstriema stimuli ietjas sevsalasj iessen. Tsieggama báhtusa máhtti aj liehket gássjelisvuoda dábdotj stivrrit ja mentaliserit. Vahágahte pornografijjav gæhttjat vuojnnet laset riskav seksuála aggresjávnnáj gá buohtastahtta gæhttjat pornografijjav manna e vahágahte.

VÆLGGOGISVUOHTA SUODDJIT

Gá máná ja nuora sevsalattjat ulmutjahtti navti váj ihkapiehtjádijt jali ietjasa vahágahtti de la álessjattugij duogen reagierit aktan viehkež ja dárbulasj suoddjimav oarnnit. Nágin máná ja nuora li sierraláhkáj várnnaħisá juogu de gierddat jali iesj iehpedágálatjtat sevsalattjat ulmutjahttet. Dá máhtti liehket máná duon dán doajmmahieredimij, máná gudi li gierddam vahágahttemav, illastimijt jali huvso vánesvuodav, máná nievrep sosioøkonovmalasj dilijs jali máná gež ávddánibme jali sosialisierim la snárrum.

ÁRRA RAHTJAMUS

Árra rahtjamus la viehkeđit nav jáhtelit gá vejulasj, ja dájmajt jáhtuj biedjat oahppe gáktuj dalánagi gá la dárbbu. Árrat járgijđit vuorbedis ávddániminsstarijt seksualitiehta gáktuj, viehket mánáv seksuála ávvuj ja buktemij ja hieret illastimijt.

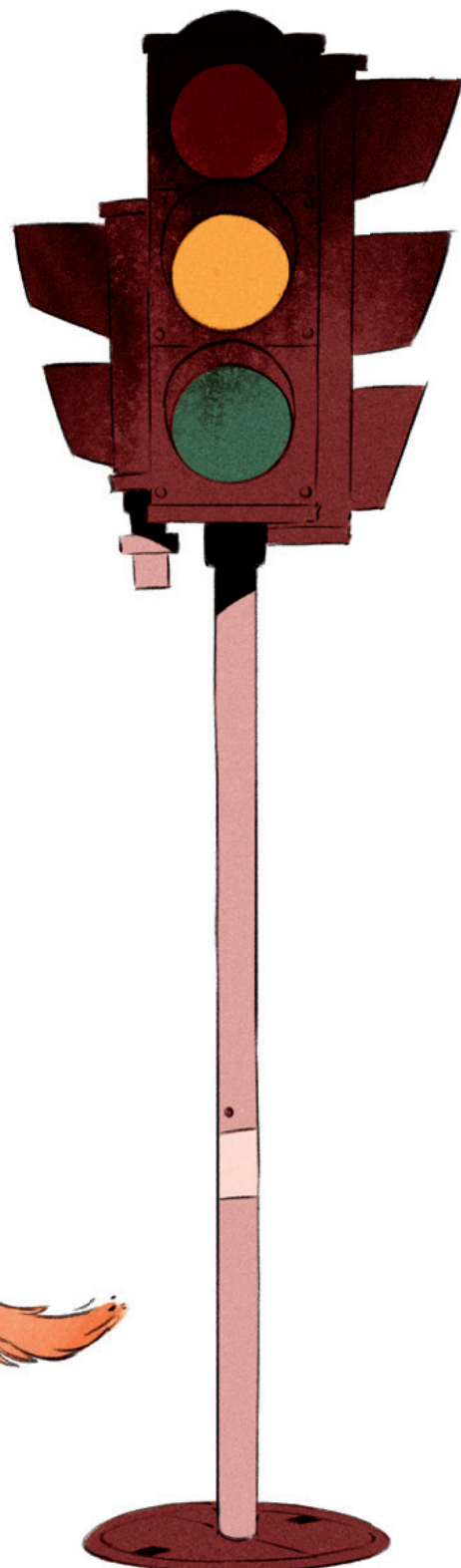
Gehtja buojkulvisáv gáktu dájna konkrehta láhkáj li barggam kasusgávvidimen bielen ...

ÁJNAS TJUOVVOT

Jus gáddá vájves sevsalasj ulmutjahttemav de la ájnas tjuovvot ja dárkustallat váj tjoahkki nav állo diedojt gá vejulasj dájmajda. Doarjjot ja bagádallat varres ja dábalasj seksualitiehttaj la aj ájnas. **Mánájda ja nuorajda la ájnas ahte álessjattuga li tjielggasa, huksi ja li konsekventa.**

Mánájda ja nuorajda la ájnas ahte álessjattuga li tjielggasa, huksi ja li konsekventa.

MAJT DAHKAT GÅ LA MUODÁSTUHTTE JALI VÁJVES SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Jus skávlá bargge gáddi nágin oahppe sevsalattjat ulmutjahtta dakkir láhkáj mij la vájvve jali Muodástuhtte, de la ájnas ássjev tjuovvolit. Álu Muodástuhttem álggá dábdoj tjoajven ja iehpesihkarvuohtan ulmutjahttema gáktuj mij rájijt rassti. Dágástalá Muodástuhttemav fáhkatihepij nav jáhtelit gá vejulasj váj riehta dájma nav jáhtelit gá vejulasj doajmmaj biejaduvvi skávlán. Navti máhtta skávlá guoradallat, dárkustallat ja átsádit váj hieret ulmutjahttemav joarkkemis jali værránimes. Sæmme bále galggá viehkedit mánáv jali nuorav varres seksuála ulmutjahttemij.

«Galggá dárkustallat ja diedoijt tjoahkkit váj állessjattuga riehta dahki» (Jáhtulaktjuovgga, 5.b.)

MÁNÁJ JA NUORAJ SÁGASTIT GÁSSJELIS VIDJURIJ BIRRA

Gå ságastallá mánáj gej badjel muodás de la ájnas duosstat gatjádallat mánás gáktu sujna manná, ja ietjas Muodástuhttemav tjuovvolit ienep ságastallamij. Állessjattuga galggi berustit rabás gatjálvisáj, jasskavuodajn ja gierddat mánáj subtsasijt. Návti máhtá luohtádusáv tsieggit Máná álu subtsasti sunji gesi luohtedi, ja dáv luohtádusáv galggá gæhttjalit bisodit vájku dárbaž viehkeve ietjá állessjattugijs viehkedit, ja la vælloggogis dahkat juojddá vahágahttemav ja illastimev ganugahtátijt.

Oajvvadus vuostasj gatjálvissaj:

- «Javlli juojddá man badjel lav ájádallam, máhták gus munji ienebut dan birra subtsastit?»
- «Gulliv majt javlli, man birra lij dat?»
- «Muv bieljiida la gullum (javla konkrehta mij la). Dájna sidáv duv viehkedit, valla de dárbahav ienebut diehtet.»

Gehtja www.snakkemedbarn.no

LIEHKET MENTÁLALATTJAT SAJENIS SÁGASTALÁDIJN

Váj galggá sadje máná alvos dábdojda ja ulmutjahttemij, ja váj galga nahkat rahpasit gatjádallat, de gájbbeduvvá mássjap ja ietjama gievrás dábdojt ja frustrasjávnajt binnedip. Dát máhtta liehket lássát gá mánná degu hilggu ja suhttadahtta. Toleránsavinndek la metafávrrá mij álu aneduvvá viehkedit, dájht gierddat ja stivrrit.

Gehtja dáv videov:

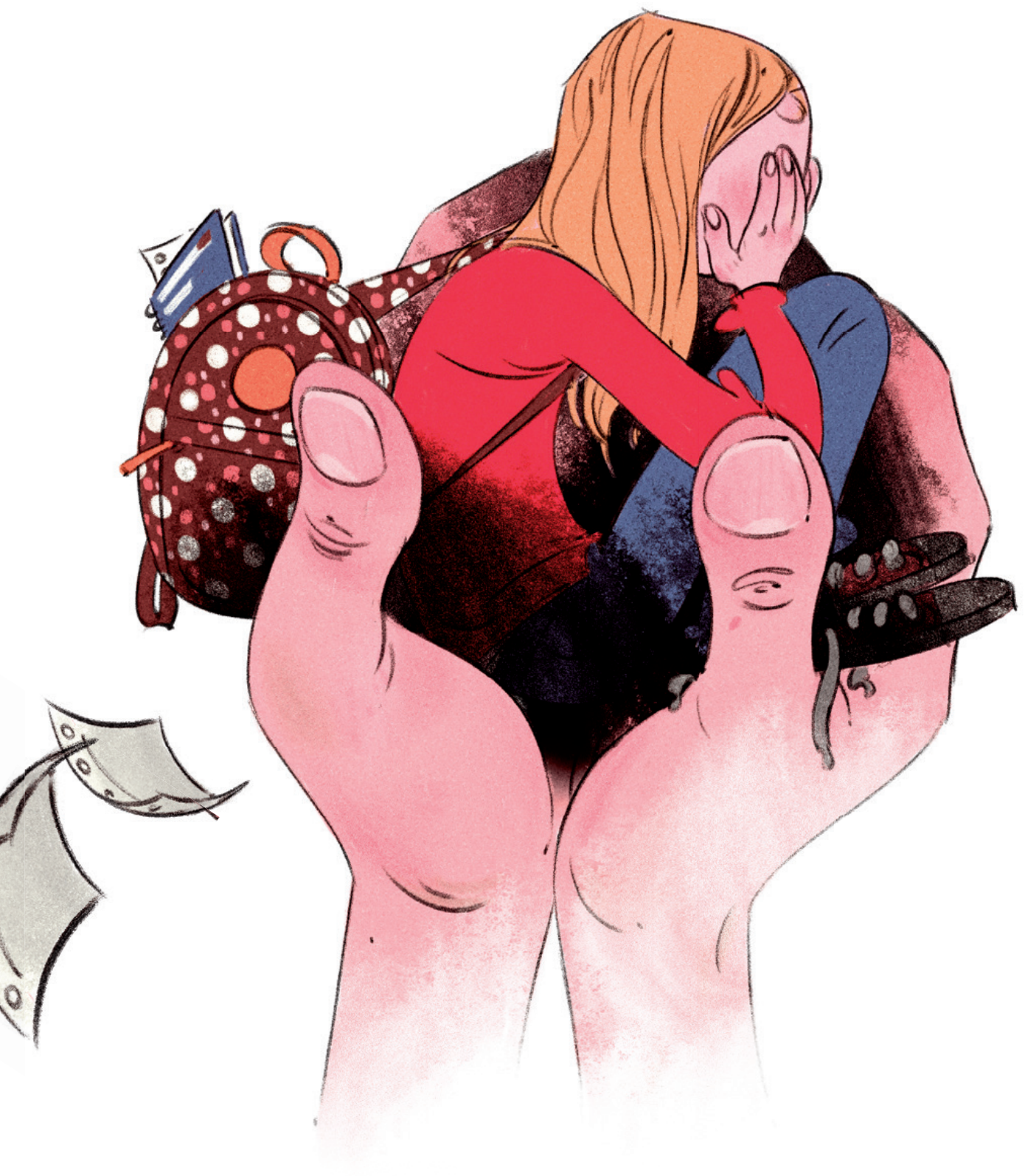
https://www.youtube.com/watch?v=ugC4EdmsKWc&feature=emb_logo

JASSKAVUOHTAPLÁNAV DAHKAT

Álu la vuogas jasskavuohaplánáv dahkat, aj gá ulmutjahttem la Muodástuhtte jali vájves. De máhtta ájádallat duon dán scenario badjel mij máhtta dáhpáduvva, ja dájht hieredit. (Gehtja jasskavuohaplánáv bielen ja tjuovvusin 4).

Jasskavuohaplánáv máhtta máná siegen dahkat vaj sjaddá tjielgas állessjattuk ájggu doarjot ja viehkedit váj ij galga vájves dagojt dahkat ja gáktu bærrájgæhttjá ja viehket, gudi mav dahki jnv.

BARGGAT KLÁSSABIRRASA SEVSALASJ BILKKEDIME BÁGOJ, GUOTTOJ JA IEHPE-KULTUVRAJN

Vuollevejmo bágo, bilkkedime moallánagá ja seksuála luonndo garrodimbáhkonn dahki klássabirrasav mij ij la vuogas. Nágina soajttá dábdde ietjasa vájveduvvam ja givseduvvam jali dákkir bágo dáhkkiiduvvi dábalattjan. Goappátja li viek nievre guottojda ja nubbe nuppe vieledibmáj. Moaddi dákkir gielajn tjuovvu fusalasj duohttama ma e dáhkkiiduvvá, degu tjittijit dávkot, badáv spiedtjistit jnv.

Ájnas la bargge sjehtadi gáktu dájt vidjurijt dádjat ja giehtadallá. Galggá aj ájge badjel barggat váj oahppe ja áhpadiddje ámastis sáemmi dádjadusáv.

Ietjá fágalasj ráde li:

- Ieredit næjtoj ja báhtjajt váj siján la áhpadibme sierra. Álmáj áhpadiddje bierris báhtjaj ságastit váj e ájádallá «feministalasj propaganda» ja «prippenhet». Mujte ij la dákkir ulmutjahttem vájvve gájkajda.
- Hábbmit dádjadusáv tiemá vuoksjuj juohkusijn, dágástallat «gáktu galggá mijá klássa» ja dahkat vuodjemnjuolgadusájt giela ja dávkoma birra.
- Tjadádit æjgáttjáhkanimev ja diededit gáktu lip ássjijn barggam, makkir vuodjemnjuolgadusájt giela ja dávkoma birra klássa l dahkam. Alodit æjgádiijt tiemáv vuorodit sijdan.
- Válldet aktijvuodav ietjá etáhtaj aktisasjburgo diehti, degu mánájsuodjalusájn klássabirrasa bagádallama ja guoradallama vuoksjuj ja Pedagávgeálasj-psykolávgeálasj dievnastusájn (PPT) oahppij guoradallama ja systemalasj rievddambargo vuoksjuj.

Gehtja buojkulvisáv gáktu nuorajskávlán giehtadallat bielen

SKÁVLÁ ÁVDÁSVÁSSTÁDUS

Áhpaduslága § 9a-4 (Aktivitetsplikt for å sikre at elever har et trygt og godt psykososialt skolemiljø), tjuodtju: «Divna bargge skávlán galggi ganugahttet givsedimev, vahágahttemav nuppástimev ja nálsodimev jus ber máhtta. Gájka gudi mánájjárden barggi, galggi diededit rektávrráj jus gáddi jali dádjadi oahppen ij la jasska ja vuogas skávlábirás.

Áhpaduslága §9a:v HÆHTTU tjuovvot jus oadtju diehtet jali iesj gáddá nágín gierddá (guojmmeoahppijs), jali iesj ulmutjahtta vahágahtte jali vájves láhkáj sevsalattjat.

Doajmmavælggogisvuohatj gulluji vihtta oassevælggogisvuoda.

- Vælggogisvuohat tjuovvot (Guoradallat ja dárkustallat váj oadtju diedojt mij la dáhpáduvvam.)
- Ságastit oahppij gen birra l sáhka váj buorebut dádjat dáhpáduvvam, ja doarjot juohkkahattjav.
- Vælggogisvuohat dahkat juojddá
- Vælggogisvuohat diededit skávlá jádediddjev (rektávrráv)
- Vælggogisvuohat guoradallat (Guoradallat ja dárkustallat váj oadtju diedojt mij la dáhpáduvvam.)
- Vælggogisvuohat dájmaijt jáhtuj biedjat (doajmmaplánav dahkat)

Skávlán galggá tjálasj pládna goassa galggá ássjen dájmaijt jáhtuj biedjat. Plánan galggi dá:

- a) Makkir gássjelisvuodajt galggi dájma tjoavddet
- b) Makkir dájmaijt skávlá la plánim
- c) Goassa galggi dájma tjadáduvvat
- d) Gut vásstet dájmaijt tjadádime ávdás
- e) Goassa galggi dájma evalueriduvvat.

Skávlá galggá duodastahttet mij dagáduvvá doajmmavælggogisvuodav állidittjat.

Ságastalá vidjurij birra máhtudakbirrasijn namádibmen! Ale goassak aktu juorrula!

TJOAHKKÁJGÆSOS

Gá galggá árvustallat la gus ulmutjahttem vájvve jali ij, de galggá gávnnat diedojt dáhpádusá birra ja ságastallat barggoguojmij ja jádediddjij, valla ájnnsamos; fáhkaulmutjij ságastit. Oassen árvustallamis la aj Jáhtulaktjuovgga buorre vædtsak.

Gáhtti váj skávlá álles dán (guoradallam-)ájgen várajda válldá divna mánájt ja lagámusájt. Dagá jasskavuodav subtsastittjat, sajev ja vejulasjuodajt liehket lagábu oahppáj. Diededa oahppáj dan birra mij la dáhpáduvamin.

Máhtudakbirrasa gejj máhtá válldet aktijvuodav:

- Stáhta mánájviesso
- RVTS
- <https://rebecca.com/bestilling-av-konsultasjon/>
- Ressurssaavtadahka V27 Betanien Bergen

Ávkálasj ressursa:

www.seksuellatferd.no

www.snakkemedbarn.no

<https://www.statensbarnehus.no/barnehus/>

www.rebecca.com

<https://betaniensykehus.no/avdelinger/betanien-sykehus/enhet-for-psykisk-helse/barne-og-ungdomspsykiatrisk-poliklinikk/ressursenhet-v27>

www.rvts.no

VAHÁGAHTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Vahágahte sevsalasj ulmutjahttem vahágahtta sihke mánáv gut gierddá ja mánáv gut dagojt dahká ja dasi la dárbbu állessjattuga dalánagi vidjurijt tjoavddi.

Vahágahte sevsalasj ulmutjahttem la bajep moallánahka dasi majt gáhttjop iehpe-normatijva ja iehpe-dáhkidahte sevsalasj ulmutjahttem. Dát la ulmutjahttem mij la ilá sieldes, tjiegos, rájij rastá, náikko vuolen, regredieriahte jali ájteditahte.

VAHÁGAHTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEMA DÁBDDOMERKA MÁNÁJ JA NUORAJ GASKAN

- Gá mánáj gaskan la sieradus fámo, láddama ja álldara vuoksjuj.
- Náikko jali ájtij vuolen
- Gá ij la miededam
- Ulmutjahttem ihkap la dágálasj, valla dille gá dagáduvvá la boasstot.
- Ulmutjahttem la tjiegos ja/jali plánidum
- Ulmutjahttem værrán vájku gæhttjal ganugahttet
- Sujna la gut la illastimev vásedam li negatijva dábdo degu ballo ja moarre, ihkap dájssal jali ietjas sisi stieggi

E SIDÁ VAHÁGAHTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEMAV GÆRDDODIT

Ienemus máná e sidá vahágahte sevsalasj ulmutjahttemav gærrdodit gá oadtju tjielgga rájajt tjielggidusáj gáktu dát máhtta vájkkudit sihke sunji gut la illastimev vásedam ja allasis. Nágina dárbahe aj bagádallamav gáktu giehtadallat ja rijbbat sosiála aktijvuodajn, sevsalasj dábdoj, gá ludtjusattja hilggu, ja vælggogisvuodajn ja skámujn gá la sevsalattjat illastam.

Jus vahágahte sevsalasj ulmutjahttem gærrdoduvvá jali mánna/nuorra ij respondieri duollimij, bagádallamij ja viehkkedájmajda, de galggá suv vuosedit mánáj- ja nuorajpsykijatrijaj vijdep guoradallamij, riskaár-vustallamij ja giehtadallamij jur illastibmáj.

SIHKE BÁHTJA JA NÆJTZO

Ienemusát báhtja dahki sevsalasj vahágahte dagojt, valla næjtso aj. Nágina næjtsoj gaskan máhtta liehket ienebut tjiehkusin ja tabuássje.

DÁBDDÁBA NUBBE NUPPEV ÁVDUTJIS

Ienemus dábálasj la dájta dahkat sijáj vuosstij gejt dábddá (rádna, oarbbena, skávllárádna, jnv). Nágina gal aj vahágahte dagojt dahki nágini vuosstij gejt e ávdutjis dábda.

MOATTE SIVÁJ DIEHTI

Moadda sivá dasi li gá máná vahágahte láhkáj sevsalattjat ulmutjahti. Soabmásiida la vuorbedis eksperimentierim seksualitiehtajn, iehtjádijda la reaksjávnná gá li illastuvvam dábdoj, fusalattjat jali sevsalattjat jali gá hukso la vádnunam. Nágina dahki danen gá li vuojnnám jali sidjij la vuoseduvvam ilá állo pornografijja jali állessjattuga libá mánáj ávdán bielmamad. Iehtjádijda li ienep impulsijva dago ma ælla plánidum jali ij la makkirak tjielgga sivva. Álu la Muodástuhte jali vahágahte sevsalasj ulmutjahttem oassen ienep hásstalusájs (gássjelisvuoda ulmutjahttemijn, psykologijajin jali neurologijajin) mánán jali nuoran, ja de galggá dáj vuoksjuj ássjev giehtjadit, ja ij sierra. Ajtu la aj stuorra prosænntaoasse majn ælla makkirak ietjá álgoldis gássjelisvuoda, ja gejn li kognitijva ja sosiála vaddása normálaspekterin.

GOAPPÁTJIJT BIELIJT VÁRAJDA VÁLLEDIT

Viek ájnas la goappátjiijt bielijt várajda válldet váj hieret vájviijt manñela. Sån guhti la illastam ja sån guhti la illastuvvam ij galga aktu allasis tjáhkáhit, ájnat várajda váldeuvvat sierra jasska állessjattugijs. Skåvlå bargge (guládallamáhpaddije, varresvuodaskihppijsujtár, jnv.) bierriji ietjá bargojs luojteduvvat oahppiijt várajda vál dátjit.

BULKKÁJ DIEDEDIT JA ÁTSÁDIT

Sevsalasj dago ihkap lágav dádji ja gájbbedi átsádimev guoddalime milta. Sæmme báttá dárba hi dá máná edna viehkev moatten suorgen mij gájbbet moadda dievnastusá ja etáhta hættuji viehkedit. Jus iehpeda bulke diededime vuoksjuj de válde aktijvuodav stáhta mánáviesujn, mánájsuodjalusájn jali bulkiijn.

Duot dát tjielggidus gássjelij ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemij (gávnnuji gal ienebu gá dá)

- *Reaksjávnná ietjas trávmájda*
- *Sosiála tjehpudagá vádnuni*
- *Impulsivitehtta*
- *Aktuvuohta, depresjávnná*
- *Gássjelij dábdajt stivrrit*
- *Oahppamgássjelijsvuoda ja neurologijjalasj hástalusá*
- *Tjadnasimgássjelijsvuoda*
- *Sihti berustimev*
- *E heva máhte seksualitehta, lágaj ja njuolgadusáj birra*
- *Diehtemvájnogisvuoda ja sevsalattjat iesen*
- *Dárbo bærrájgæhttjuj ja jasskavuohtaj*

VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM NEHTAN JA MOBIJLAN

Vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem internehta jali mobijla baktu lassán. Dát máhtá liehket sáddit sevsalasj kommentárajt ma báktjiiji, nihtodi jali li unugisá, sáddit jali ánodit seksualisieridum gávájt ja rihtso gávájt. Máhtá aj liehket viedtjat, vuorkkit ja juohket seksualisieridum gávájt ja gávvidimij mánáj illastimijs. Sevsalasj illastimij ja ráhtsatjimij hieredibme nehtan ij máhte tjoavdeduvvat dássju ienep IT-sihkarvuoda ja ienep filterij tjadá, valla dav hættu aj dættodit áhpadimen seksualitehta, pornografijja ja næhttajerga birra. Kripos oajvvat aj áhpadit mánájt ja nuorajt válldet sjærmmagávåv telefåvnås ja de bulkkáj mannat gávåjn.

(<https://www.politiet.no/rad/trygg-nettbruk/>).

MAJT DAHKAT GÅ LA VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Jus skávlán ájttsá vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemav de la ájnas skávlá barggijn li rutijna majt galggi dahkat ja gejna galggi válldet aktijvuodav. Skávláj ja aktisasjbarggoguojmijda la dárbbu gájka oassálasstij

rállá li tjielggasit mierreduvvam. Lahka fágajgasskasasj aktisasjbarggo skávlá ja guoskavasj ásadusáj gaskan la viek ájnas váj oahppe gudi vahágahtte sevsalattjat ulmutjahti galggi oadtjot dav viehkev mav dárbahti.

GÁKTU FÁGAJGASSKASATTJAT BARGGAP GÅ LA VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM

Skávlá bargge	<ul style="list-style-type: none">• Ganugahttet ulmutjahttemav• Diededit skávlá jádediddijit
Skávlá jádediddje	<ul style="list-style-type: none">• Válldet aktijvuodav mánájsuodjalusájn (ja bulkkijn)• Jáhtuj biedjat jasskavuohtadájmajt skávlán
Mánáj-suodjalus	<ul style="list-style-type: none">• Koordinierit fágajgasskasasj bargov• Ásadi ráduodallamav gálmá barggobievij duogen
Rállá vuostasj-linnja	<ul style="list-style-type: none">• Skávlá: Jasskavuohtaplánav implementierit masi guorrasin ráduodalláidijn• Varresvuodaskihppijsujtár: skávlán bagádallat ja ságastallat• PPT: bagádallam ja pedagávgalattjat hiebadum fálaldahka oahppáj• Suohkanpsykolávggá: bagádallat, tjielgadit ja oahppev giehtadallat• Familljasuodjaluskontávrrá: familjav bagádallat ja viehkeidit
Rállá nuppát-linnja	<ul style="list-style-type: none">• MNP (BUP): oahppev guoradallat ja giehtadallat• Mánáj ja nuoraj habilitierimdievnastus: oahppev bagádallat ja guoradallat
Sierratjie-hppevarres-vuohta	<ul style="list-style-type: none">• Ressurssaavtadahka V27, Betanien Bergen• Stáhta mánájviesso• RVTS• Konsultasjávnnájuohkusa

Modell: Copyright © Kjersti Draugedalen

Skávlá aktisasj barggoguoyme

Vuostasj linnjadievnastus

- Mánájsuodjalus
- Varresvuodaskihppijsujtár
- Pedagáv gálasj-psykoláv gálasj dievnastus habilitierimdievnastus
- Suohkanpsykoláv gá

Nuppátlinnjadievnastus

- Mánáj- ja Nuorajpsykiatrijjasj poliklinihkka
- Familljasuodjaluskontávrrá
- Mánáj ja nuoraj

Máhtudakbirrasa

- Stáhta mánájviesso
- Rebessa
- RVTS
- Konsultasjávnmájuogos

RÁDUDALLAM

Mánájsuodjalusá duogen la koordinierit SSA-ássijn, ja sij rádudallamij gáhttu. Rádudallam galggá nágin bieje vahágahte ulmutjahttema maññela, váj divna dádjadi mij dálla galggá dáhpáduvvat. Guoskavasj suorge ma máhtti gáhtjoduvvat duodden skávláj (guládallamáhpádiddje, rektávrrá) máhtti liehket PPT, familljasuodjaluskontávrrá, mánáj- ja nuorajpsykiatrijja, bulkke, stáhta mánájviesso, suohkanpsykoláv gá, Bufetat. Álessjattuga bessi oassálasstet tjáhkkanime lãhpan. Dán tjáhkkanime ulmme l dahkat plãnav ávddãlijguovlluj divnaj aktan.

RÁDUDALLAMA STRUKTUVVRA:

1. Sáhka manná bievde birra tjoahkkájgæsos dassta mij la dáhpáduvvam, aktijvuohta ja dájma ma li jáhtuj biejadum juohkka ásadusás. Buktet juorrulimij
2. Fridnja ságastallam: «Mij luluj mánáj/nuorraj buoremussan»?
3. Mav máhtta muv ásadus dahkat máná/nuora ávdás?
4. Dahkat jasskavuhtaplãnav duon dán arienáj (skávlã, sijdda, asstoájge)
5. Ávdásvãsstãdusãv ja dahkamusãjt juogadit
6. Sãn gut tjáhkkanimev jádet galggã nuppev tjáhkkanime ájgev sjehtadit, birrusij gãlmã vahko duogen, vãj bærrãjgãhttã jut juohkkahasj la dahkam majt galgã ja rádudallat ávddãlijguovlluj. Ájnas la æjgãda sebrudahteduvvi fãgãjgãsskasãsj aktisasj barggã

«Vahágahte sevsalasj ulmutjahttema ájttsam merkaj álessjattuga galggi dalãnãgi dahkat juojddã dajna» (Jãhtulaktjuovgga, 6.b.)

SKÅVLÅ JASSKAVUOHTAPLÁDNA (GEHTJA AJ NÆLJÁT TJUOVVUSAV)

Jasskavuohtadájma li dájma majt dárba j vâj vahâgahtte ulmutjahttem ij vas dâhpâduvâ, ja vâj gâjka dâbdi ietjasa jasska. Jasskavuohtaplâdna galggâ dagâduvvat dajda arienâjda gânnâ la riska. Skâvlâ jasskavuohtaplâdna birri sisadnet dâjmajt ma sihkarassti jasska skâvllâbirrasav gâjkajda. Dâjma galggi hiebaduvvat aktugasj oahppâj, âlldarij, man alvos dâhpâdusâ li, ja gâktu dille l skâvllân gânnâ oahppe vâdtsi.

Ájnas la liehket viek snivva ja konkriehta gâ dâjma hábbmiduvvi, ja jut dât biejaduvvá muhtem plâdnaj gâktu ja goassa dâjma galggi implementieriduvvat, ja gut dan âvdâs vâsstet (gehtja tjuovvusav «Jasskavuohtaplâdna» b....)

Bærrâjgæhtjov galggâ agev ârvustallat gâ oahppijda ihkap la iebdedibmen gâ nav tjuovoduvvi, ja mánâ ihkap dâbdddâ ietjas sierralâgâtjin ja vârnnahis dilen. Duodden mâhttâ vâjkkudit oahppij sosiâla mâhtudagâj âvddânimâj gâ e besa ietjâ oahppij siegen liehket dâbâlasj lâhkâj. Vâjku ballâ sevsalasj illastime galggi gærdoduvvat de ij galga jasskavuohtadâjmajt mierredit ma li âhpaduslâga vuosstij, degu vuornnot oahppâj skâvllâsajev.

Jasskavuohtadâjma ma gâjbbedi ienep barggijt galggi lâggniduvvam vâsstediddje etâhttaj vâj oadtju doarjjagav tjadâdibmâj.

VÁRAJDA VÁLLEDET SUV GUHTI L ILLASTUVVAM

Mánâ ja nuorra guhti l vahâgahtte sevsalasj ulmutjahttemav gierddam la lâhppâm juojddâ ietjastis ja dârbaj buorre viehkediddjev vâj jasskavuohtav vâs âmas. Jaskada mánâv/nuorav navti ahte subtsasta dân la dâppe suv vârajda vâldâtjit ja viehkedittjat. Gulldala mánâj ja dibde mánâv sâgastallamav jâdedit. Gatjâdalâ rahpasit ja dokumentieri gatjâlvisâjt ja vâsstâdusâjt. Vâlde fâron ietjâ fâhkaulmutjjit, degu varresvuodaskihppijsujtâr ja BUP. Diededa mánâj mij dâhpâduvvá mañenagi prosessan. Gehtja nuppât tjuovvusav.

GÂKTU VÁRAJDA VÁLLEDET MÁNÁV JALI NUORAV GUHTI L VAHÁGAHTTE SEVSALATTJAT ULMUTJAHTTÂM

Mánâ ja nuora gudi l vahâgahtte sevsalattjat ulmutjahttâm li riskan iehtjâda sijâjt âlgodi, ja ihkap asjmev dâbdi ietjasa badjel. Sijâ histâvrrâ l âlu gâssjelis ja vârnnahis, ja sijân la edna dârbbo vârajda vâldeduvvat sâmmi buohta degu mánâ gudi li illastuvvam. Sij dârbahi jasska âllessjattugijt gudi sihti gæhttjalit dâdjadit mij la ulmutjahttema duogen ja gudi l tjielggasa sij âjggu mánâv viehkedit dajna mij la gâssjel. Gâktu dân birra sâgas la mánâ âlldara ja funksjâvnâ duogen. Diededa mánâj mij dâhpâduvvá mañenagi prosessan.

Ávkâlasj ressursa:
Kleive og Inges (2011)
www.seksuellatferd.no

GIRJÄLASVUOHTA

Arnesen m.fl. i Befring, E., Frønes, I. og Sørli, AM. (2010). Sårbare unge. Nye perspektiver og tilnærminger. Oslo: Gyldendal akademiske

Bath, H. (2008). The Three Pillars of Trauma-Informed Care. *Reclaiming children & Youth*, 17(3), 17-21.

Bath, H. (2015). The three pillars of traumawise care: Healing in the other 23 hours¹. *Reclaiming Children and Youth*, 23(4), 5.

Bergkastet, I., Dahl, L. og Hansen, K. A. (2009). Elevenes læringsmiljø – lærerens muligheter. En praktisk håndbok i relasjonsorientert klasseledelse. Oslo: Universitetsforlaget.

Drugli, M.B. (2012). Relasjonen lærer og elev - avgjørende for elevenes læring og trivsel. Oslo: Cappelen Damm

Fagfornyelsen LK20. Hentet <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>

FNs Barnekonvensjon artikkel 34. Hentet fra <https://barneombudet.no/for-voksne/barnekonvensjonen/hele-barnekonvensjonen/#34>

Hackett, S., Holmes, D., & Branigan, P. (2016). Harmful sexual behaviour framework: an evidence-informed operational framework for children and young people displaying harmful sexual behaviours. Hentet <https://learning.nspcc.org.uk/research-resources/2019/harmful-sexual-behaviour-framework/>

Hafstad, G.S. og Augusti, E-M (red.) (2019), Ungdoms erfaringer med vold og overgrep i op-pveksten: En nasjonal undersøkelse av ungdom i alderen 12 til 16 år. Oslo: Nasjonalt kunnskapssent-er om vold og traumatisk stress. (Rapport 4/2019)

Hattie, J. (2008). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. Routledge.

Hegge, B. (2018). *Med hjerte for seksualiteten – veiledning til sunn seksuell helse hos barn og unge*. Stavanger: Hertervig forlag

Jahnsen, H., Ertresvåg, S. & Westrheim, K. (2007). *Utvikling av sosial kompetanse. Veileder for skolen*. Oslo: Utdanningsdirektoratet. Hentet fra https://www-lu.hive.no/ansatte/moh/documents/Veil_Sos_kompetanse.pdf

Kleive, H. og Innes, E. (2011). *I møte med unge over-gripere*. Oslo: Gyldendal akademiske

Kompetanseløftet, Udir 2019. Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/>

Kruse, A.E. (2011). *Unge som begår seksuelle over-grep*. Oslo: NKVTS. Hentet fra <https://www.nkvts.no/content/uploads/2015/08/Unge-som-begaar-seksuelle-overgrep2011.pdf>

Kvello, Øyvind. 2015. *Barn i risiko. Skadelige omsorgs-situasjoner*. 2. utgave. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag AS.

Lund, A.B. (2017). *Mangfold gjennom anerkjennelse og inkludering i skolen*. Oslo: Gyldendal Akademiske

MacLean, P. D. (1985). Evolutionary psychiatry and the triune brain. *Psychological Medicine*, 15(2), 219–221

Mindreårige anmeldt for voldtekt 2016 (Politiet 2017) Hentet fra https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/mindrearige-anmeldt-for-voldtekt-i-2016_web.pdf

Mossige, S., og Stefansen, K. (2016). *Vold og overgrep mot barn og unge. Omfang og utviklingstrekk 2007-2015 (NOVA rapport 5/2016)*. Hentet fra <http://www.hioa.no/content/download/125214/3227117/file/Vold-ogover-grep-mot-barn-og-ung-NOVA-Rapport-5-16-web.pdf>.

Nordahl, T., Sørli, MA, Manger, T. og Tveit, A. (2005): *Atferdsproblemer blant barn og unge. Teoretiske og praktiske tilnærminger*. Bergen: Fagbokutvalget

Nye læreplaner grunnskolen og gjennomgående fag vgo (Utdanningsdirektoratet, 2020) Hentet fra <https://www.udir.no/laring-og-trivsel/lareplanverket/Nye-lareplaner-i-grunnskolen-og-gjennomgaende-fag-vgo/>

Opplæringsloven § 9A. Hentet fra https://lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61/KAPITTEL_11#§9a-1

Opptrappingsplan mot vold og overgrep (2017-2021). Hentet fra <http://kriminalitetsforebygging.no/dokumenter/opptrappingsplan-vold-overgrep/>

Pedersen, H. S., Nøhr, K., Kloppenborg, H. S., & Feilberg, S. (2017). Børn, der krænker andre børn. KORA.

Pratt, R., & Fernandes, C. (2015). How Pornography May Distort Risk Assessment of Children and Adolescents Who Sexually Harm. *Children Australia*, 40(3), 232-241.

Ringereide, K. og Thorkildsen, S.L. (2019). Folkehelse og livsmestring i skolen. Kristiansand: PEDLEX

Stevnhøj, A. L., & Strange, M. (2016). Børn og seksualitet. København: Hans Reitzel.

Stien, P., Kendall, J. (2004). *Psychological Trauma and the Developing Brain*. New York: Routledge

Strategi for seksuell helse (Helse- og omsorgsdepartementet, 2017) Hentet fra https://www.regjeringen.no/contentassets/284e09615fd04338a817e1160f4b10a7/strategi_seksuell_helse.pdf

Voldtektssituasjonen i Norge 2017. Kripos, Taktisk etteforskningsavdeling, Voldtektssesksjonen juni 2018. Hentet fra <https://www.politiet.no/globalassets/04-aktuelt-tall-og-fakta/voldtekt-og-seksuallovbrudd/voldtektssituasjonen-i-norge-2017>

Webster-Stratton, C. (2005). *Hvordan fremme sosial og emosjonell kompetanse hos barn*. Oslo: Gyldendal.

Øverlien, C., Hauge, M. I., & Schultz, J. H. (Red.) (2016). *Barn, vold og traumer. Møter med unge i utsatte livssituasjoner*. Universitetsforlaget

Aasland, M, W. (2015). *Barna og seksualiteten*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk

Næhttableie

www.seksuellatferd.no

<https://betaniensykehus.no/avdelinger/betaniensykehus/enhet-for-psykisk-helse/barne-og-ungdomspsykiatrisk-poliklinikk/ressursenhet-v27>

www.rebessa.com

<https://rvtsost.no/verktoy/seksualitet-hos-barn-og-ungdom>

<https://www.politiet.no/rad/trygg-nettbruk/>

<https://www.reddbarna.no/jegerher>

<https://www.rvts.no/ressurser>

<https://www.cactusnettverk.no/oppskriften-for-hjernens-utvikling/>

<https://www.traumenett.no/index.php>

<https://rvtsmidt.no/brosjyrer/>

<https://www.statensbarnehus.no/barnehus/>

www.jegvet.no

www.rvts.no

www.snakkemedbarn.no

www.trondheim.kommune.no/seksualitet

TJUOVOS 1.

BUOJKULVIS GÁKTU GIEHTADALLÁ VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEMAV MÁNÁJSKÁVLÁN

Tom (12 jagák) lij impulsijva, juolos ja sujna lidjin stuorra gássjelisvuoda ietjas stivrrit. Mañenagi subtsastin næjtso klásson Tom lij sijájt bahtaj spiedtjistam ja tjiittijit dávkum. Gå stáhkkin ja dakkir dájmañ gå lidjin nubbe nuppe lahka de álu sjattaj intens ja nierbagis, dasáj ja dávkoi, ja ittij nagá ganugit gå då ietjá oahppe gáhttjun suv hiejtet. Moaddi lij giedajt tsággám iehtjádij bávsáj sisi ja tsilláv duohtadam.

Skávlá bargge vuojnnin sujna lidjin gássjelisvuoda stivrrimijn ja sosiála tjehpudagáj. Jádediddje oadtjun diehtet dán birra, ja da guokta állessjattuga gejn lij buorre aktijvuolta Tomajñ bessin nágin gaskav suv tjuovvolit álles skávlábiejve tjadá. Galgajga duola degu álu ságastallat ja bærrággæhttjat váj ittij illasta aktan viehkedit suv buorebut ietjas stivrrit ja suv sosiála tjehpudagáj buoredit.

Gå Tom ságastij állessjattugij skávlán de bádjij ávddån Tom iesj miejnnij majt sån dagáj lij ber suohtas, då ietjá oahppe dádjadin dat lij ber suohtasa diehti, ja ij lim dal dát mige ássijit. Ajtu skávlá állessjattuga dábdin ællim állu vissása ja muodástuhttin ádå ja ienep alvos dáhpádusáj ávdås, ja váldin aktijvuodav guovlo konsultasjávnnájuohkusijn. Konsultasjávnnájuogos guorrasij ja vattij skávláj rádev dahkat konkriehta plánajt jasskavuohat ja buorep stivrrimij.

Állessjattuga gudi lidjin báhtja lahka adnin állu ájgeñ ságastallamijda váj Tom buorebut dádjadij majt då ietjá oahppe miejnnijin suv ulmutjahttema birra. Dahkin seksualáhpádime plánav álles dássáj tiemájn pubertiehta, ráje, «priváhta sávnná» ja mij la ok ja mij ij la ok dahkat. Tom aj besaj ienebut ságastit dáj vidjurij birra, duodden áhpaj dábdotj dábdåt ja stivrrit. Oahp-

pat ádå stratesijijajt gáktu giehtadallat duov dáv dábdov sjattaj ájnas tiebmán individuála ságastallamijn. Skávlá dagáj jasskavuohaplánav Toma siegen. Dat lij pládna mij tjielggij gáktu állessjattuk galgaj dahkat viehken jus báhtin dáhpádusá gå iesj ittij nagá ietjas stivrrit. Guoradallin makkir dáhpádusájñ Tom lij návti ulmutjahttám, da lidjin málssomdáhpádusá, friddjabáttá jali áhpádime majñ ij la heva struktuvrra (degu lásjmudallam).

Plána vuostasj lávkke (1) lij áhpádime galgaj javlla: «ganuga Tom». (Iesj oajvvadij namájn gáhtjoduvvat, váj diedij gesi áhpádime sáhkadij.)

Nuppát lávkke (2) jáhtuj biejaduváj jus ittij mujttádime manñela ganuga. De galgaj áhpádime mannat Toma lusi ja giedav biedjat suv oalge nali (váj lij visses sån gullá), ja diedádusáv gærddodit.

Goalmát lávkkáj (3) állijin jus nuppát lávkke (2) ittij dájma. De galgaj oadtjot viehkeñ áhpádime dáhpádusás ierit bessat navti jut áhpádime suv tjuovoj/lájdij ierit bájkes. Jus dát sjattaj gássjel de galggin då ietjá oahppe ierit lájddiduvvat.

Sjiehtadussaj aj gulluj Tom galgaj agev liehket nav lahka áhpádime ahte vuojnija nubbe nuppev. Navti Tom diedij állessjattuk lij dáppe suv viehkedit. Jus dát galgaj doajmmat de lij viek ájnas Tom dábdáj jasskavuodav ja máhtij állessjattugij luohtedit.

Skávlá jádediddje agev dájmalattjat prosæssaj oassásstin degu duodde ressursaj individuála tjuovvolibmáj ja sierra kurssabæjvváj mánáj Muodástuhtte ja vahágahtte sevsalasj ulmutjahttema birra gájka barggijda.

TJUOVOS 2.

BUOJKULVIS GÁKTU GIEHTADALLÁ VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEMAV NUORAJSKÁVLÁN

Nágin gávtsát klásson muhtem nuorajskávlán lidjin moadda oahppe gudi ságastin nubbe nubbáj viek seksualisieridum ja illastiddje láhkáj, ja sierraláhkáj nágina báhtjajs dákkir ságastallamvuogijn álggin. Dábálatjtat næjtso klásson dáv hæhttum gierddat, valla muhttijn aj nágina báhtjajs. Klássa guládallamáhpaddidje javlaj sujna ij lim nuoges ájgge oahppij siegen ja dábdáj iesj boados dassta lij rijdo ja rájájrasstididdje ulmutjahttem ittjij fáta váldeduvá. Moadda fáhkaáhpaddidje lidjin klásson, valla sij javllin oahppe ettjin sidjij gulldala jalik tjuovo njuolgadusájt majt tijmajn mierredin, danen álu tsuojggidallin.

Moadda æjgáda válldin manenagi aktijvuodav skávlájn danen gá surrin klássabirrasa gáktuj, ja moaddása næjtsojs sihtin málssot skávláv/klássav. Manutjissaj rinnguj guládallamáhpaddidje bájkálasj konsultasjávnnájuohkusij dagástalátjit klássabirrasa seksualisieridum giela birra. Suv bagádin válldet aktijvuodav mánájsuodjalusájn bagádallama diehti ja gáktu klássabirrasav guoradallat. Duodden bagádin PPT galgaj fárruj váj oadtju viehkev systemalasj rievddambargoj.

Aktan áhpaddidje, mánájsuodjalus ja PPT guorrasin ájnas la barggat sihke individuála ja systemalasj dásen. Mánájsuodjalus ja PPT aktan tjáhkánin guoskavasj ressursasulmuttij skávlán (guládallamáhpaddidje, varresvuodaskihppijsujtár, Mánájsuodjalus viehkedij

ressurssaulmuttijit guoradallat mårástimev nágin oahppij badjel. Duodden átsádin klássa dynamihkav PPT:a siegen. Gávnnin máttijn oahppiijn lidjin nágina hásstalusá maj ællim oadtjum viehkev. Nágina rahtjin fágatattjat ja ettjin desti nagá fágajit tjuovvot, madi iehtjáda vas rahtjin lássá dilijn sijdan. Gá dáv oadtjun diehtet de mánájsuodjalus nágina familjajit doarjoj ja PPT guoradaláj aktugasj ulmutja dásen. Duodden oadtjun ressursasulmutja skávlán ávdásvásstádusáv dahkat tjielgga plánav ja struktuvrav gájka áhpaddidjida gudi lidjin klásson váj oadtju álles ja dádjadahtte lahkanimev divna oahppijda.

Áhpaddidje galggin vuorodit tsieggit jasska relasjávnnájt oahppij ja modellierit gáktu sihtin guládallam galgaj liehket klássalanján. Guládallamáhpaddidje galgaj aj oadtjot vehi ájgev ságastalátjit ienebut daj oahppij gudi dav dárbahtin. Sosiálaáhpaddidje dagáj sæmme láhkáj. Varresvuodaskihppijsujtár ja guládallamáhpaddidje anijga edna ájgev áhpadit seksualitiehta, relasjávnnáj ja rájáj birra agev, ja guorrasin oahppij njuolgadusáj birra majt juohkkahasj galgaj tjuovvot. Jádediddje vuorodin sæmme njuolgadusájt divna skávláj, ja dát gaskostuváj aktisasj æjvvalimijn ja állessjattugijda. Divna áhpaddidje klásson æjvvalin álu váj diehtten sjaddin mij dáhpáduvvá klásson.

Manenagi ájttsin sihke áhpaddidje, æjgáda ja oahppe ietja vastes giella lij gáhtum ja klásson buorebut soappsun.

TJUOVOS 3.

VÁRAJDA VÁLLEDET SUV GUT LA GIERDDAM SEVSALASJ ILLASTIMEV JALI RÅHTSATJIMEV

Sunji gut la illastimev gierddam la ájnnašamos ahte suv vuojnná ja sunji jáhká. Danen la ájnas dahkat lanjáv gánná sán iesj bæssä subtsastit dan birra majt iesj sihtá giehttot. Ale avtak nággi detáljajda. Álu li «bajelttjállaga» nuohkása. Javla dån la ávon gå oahppe subtsastij dáhpádusá(j) birra, ja dån sidá suv viehkedit váj dát ij galga vas dáhpáduvvat.

Bierriji liehket *sierra ulmutja* gudi galggi doarjjot ja viehkedit dav mánáv guhti la gierddam illastimev jali rãhtsatjimev. Ja vas iehtjåda gudi doarjju ja viehkedi suv gut la galggam dahkam illastimev jali rãhtsatjimev.

Jaskada ja doarjo.

Guldala ja gatjådalå rabås gatjålvisåjt. «Subtsasta ienebut dan birra», la ålu fijna alodus.

Diededa sunji máhttå aj viehkev oadtjot duola degu varresvuodaskihppijsujttåris jali psykolåvgås.

Duodasta gatjålvisåjt ja våsštådušåjt mañjela gå lihpe sågastam. Da soajtti åvkken gå galggabihtit plånit majt dal dahkat åvddålijguovlluj. Jus galggå politijjajda diededit de sjaddå aj åjnas politijjajda gå galggi åssjev guoradallat.

Ale loabeda dån i galga aktasik giehttot majt oahppe javllå. Esski gå oahppe la subtsastam mij sujna la dáhpåduvvam máhtå dån årvustallat la gus dát mige majna galga iehtjådiida mannat jali ij. Ihkap hæhttu aj hieredimvælgov adnet.

Jus hæhttu ietjå åsådusåjt sebrudahttet, de tjelggi agev oahppåj mav ja manen dav dagå. Jus dat guosskå bulkkåj diededit, de rádudalå bulkijn majt máhtå oahppåj subtsastit ja goassa. Ajtu dát ij galga duv hieredit liehkemis doarjjan mánåj jali nuorraj.

TJUOVOS 4. MÁLLA DUODASTIBMÁJ JA DIEDEDIBMÁJ GÅ VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM LA ILMMUSAM

Mij la dáhpáduvvam:

Gej birra l sáhka?

Gáktu ilmmusij?

DALÁGA DAHKAT

Gen duogen:

Biejvve:

1. Diedo skávlá ja suohkana jádediddijda (goassa ja gæssta)		
2. Ságastallam mánáj gejj birra l sáhka, sierra		
3. Diedo æjgáidijda		
4. Jasskavuhtadájma ma galggi dalága jáhtuj: - - - -		
5. Árvustallat man duodalasj la ja jus galggá bulkkáj diededit/juorrulim diedádusáv sáddit		
6. Árvustallam		

TJUOVOS 5. JASSKAVUOHTAPLÁDNA SKÁVLÁN

Jus oahppe la vahágahtte sevsalattjat ulmutjahtám (VSU), de iħkap la dárbbu jasskavuohaplánav dahkat skávlán. Jasskavuohaplánna la vædtsak majna hieret áđá vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemav.

Vuostasj majt dahká gá galggá jasskavuohaplánav dahkat la ahte rektávrrá gáhttu tǵhkanibmáj daj barggij gej la ienemus aktijvuohta ja stuorámus ávdásvásstáđus oahppe vuoksjuj. Jus oahppe áttjak la áđá skávláj málssum, de bierrij goappátja skávláj bargge oassálasstet. Lulu buorre ájálvis válldet fáron fáhkaulmutjav gut máhtta vahágahtte sevsalasj ulmutjahttema birra, degu suohkanpsykolávvggá, fáhkaulmutja mánájviesos jali mánáj- ja nuorajpsykiatrijjas. Tǵhkanimen luluj ávkálasj jus aktan ájádallabihtit jasskavuohaplána tjuorgaj badjel, vásáđusájt juogadihpit ja giehttobihtit makkir dájmajt máhttebihtit jáhtuj biedjat váj skávlájbirás sjaddá sihkar ja jasska skávlá oahppijda. Dájma galggi hiebaduvvam aktugasj oahppáj, álldarij, man alvos jali vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemis la sáhka, ja dilláj skávlán gánná oahppe l. Gæhttalit liehket snivva ja konkriehta gá dájmajt mierredihpit.

Vijddásappot sjaddá ájnas jut diján la plánna gáktu ja goassa dájma galggi jáhtuj biejaduvvat, ja gen duogen la. Jasskavuohaplánav galggá árvustallat. Goassa árvustallá la dan duogen makkir vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemis la sáhka ja birrasa stádesvuohta. Gálmá máno mañnela bierru rádudallat máhtudak-birrasijn makta l dárbbu árvustallat.

Gá galggabihtit oahppijn ságastit jasskavuohaplána birra, de la ájnas dættodit plána buorre bielijt, degu: «Duv guládallamáhpaddidje ja mán lin ságastallam gáktu máhttep duv ja dájte ietjá oahppijt várajda válldet skávlán». Dættodip ájnas la oahppe ij oattjo identitehtav «seksuálavierredahkken» jali nav. Oahppen la loahpe reflektierit dan badjel mij la dáhpáduvvam aktan gullut gáktu sán dav vásedij.

SKÅVLÅ JASSKAVUOHTAPLÁDNA

Oahppe namma:

Riegádimbiejvve:

Jasskavuohaplánav li dahkam:

Biejvve:

VAHÁGAHTTE SEVSALASJ ULMUTJAHTTEM SKÅVLÅN

La gus vahágahtte sevsalasj ulmutjahttem (VSU) skåvlån dáhpáduvvam? Jus la, gávvida vidjurijt.

SKÁVLÁ BARGGE JA BIRÁS

Skávlá bargge

Guhtimusj barggen la aktijvuohta oahppijn?

Guhtimuttja barggijs diehti måråstime birra mij guosská oahppe vahágahtte sevsalasj ulmutjahttemij?

La gus dárbbos skávlá ietjá bargge oadtju diehtet oahppe vidjurij birra? Jus la, gáktu dav dahká?

Gáktu oahppev dálla gáhtti, ja la gus dat nuoges?

La gus vejulasj oahppev gáhttit navti gáktu dille l dálla?

Gen duogen la oahppe riska ja dárboj birra ságastallat ietja barggij?

Skávlá birás

Gávnnuji gus saje skávlá birra majt ij máhte gáhttit?

Tjuovvovasj dájmajt galggá jáhtuj biedjat:

Gáktu galggi dájma jáhtuj biejaduvvat, ja gen duogen la:

KLÁSSALADNJA

Gudi klássan ihkap li várnnahis dilen dán oahppe ulmutjahttema diehti, ja manen?

Nahká gus klássalanjáv gáhttit?

Man álov birri guládallamáhpádiddje ja iehtjáda gudi dán oahppe ávdás vásstedi diehtet oahppe ulmutjahttema, riska ja dárboj birra?

Li gus sierralágásj dile jali ájge gánná oahppe vuojnnet la ienep hájen/hæmssánam/muson/stressan/juolodibmen? Máhtta gus oahppev ienebut doarjjot ja gáhttit dájn dilijn?

La gus oahppe tjáhkkáhimsadje klássalanján vuogas?

Li gus sierralágásj dile jali ájge gánná oahppe bæssá skávlátijman klássalanjáv guodet?

Gávnnuji gus klássalanján sevsalasj ráfedahtte gávva jali ulmutjahttem?

Li gus ietjá oahppe klássan sevsalasj gielajn jali ietjá oahppe gudi vahágahtte sevsalattjat ulmutjahtti?

Gáktu la seksuálaáhpádibme, dárboj gus oahppe ienep áhpádimev?

Bierri gus guládallamáhpádiddje gárvedit ietjas oahppiijn ságastit suv sevsalasj ulmutjahttema birra? Jus la, makkir doarjjagav dárboj áhpádiddje?

La gus goassak navti klássalanján ahte sevsalasj ulmutjahttem mav ij sidá máhtta ihtet, degu danen gá áhpádiddje ietjá oahppiijt bagádallá, ja gáktu máhtta dáv giehtadallat?

Tjuovvovasj dájmajt galggá jáhtuj biedjat:

Gáktu galggi dájma jáhtuj biejaduvvat, ja gen duogen la:

DILE KLÁSSALANJÁ ÁLGGOLIN

Gudi klássan ihkap li várnnahis dilen dán oahppe ulmutjahttema diehti, ja gáktu máhtta dáv giehtadallat?

Man álov gáhttip dálla gá oahppe:

1) Klássalanjáj gaskan vádtsá 2) Bårrå 3) Friddjabåttån la

Jus dárbađ ienep gáhttimav, gáktu dav dahkap?

Dárbađ gus sierralágásđ nuolgadásáđt gá hivsigđ galggá, sjoavodit, málsudimlanján jnv.?

Tjuovvovasđ dájmađt galggá jáhtuđ biedjat:

Gáktu galggi dájma jáhtuđ biejaduvvat, ja gen duogen la:

DIGITÁLA ARIEDNÁ

La gus oahppe goassak dáhtá/mobijla baktu sáddim jali juogadam sevsalasj gávåjt ja filmajt?

La gus oahppe goassak dáhtá/mobijla baktu åhtsåm pornov jali ietjå næhttabåjkijt sevsalasj sisanujn?

Li gus bargge diedulattja mobijla adnuj sjoavodahttijn, målsudimlanjåjn jali tuvrajn?

La gus dårbbu oahppev hilggot adnet mobijlav/dåhtåv skåvllååjgen?

Åhpat gus skåvllå gåktu etihkalattjat adnet digitåla vædtsagijt ja sosiåla medijåjt?

Dårbaj gus oahppe ienep åhpadimev dån birra?

Tjuovvovasj dåjmajt galggå jåhtuj biedjat:

Gåktu galggi dåjma jåhtuj biejaduvvat, ja gen duogen la:

TJUOVOS 6. SEKSUÁLAVIERREDAGO

Vuona stráffalága (2005, § 302, § 304, § 305) milta la sevsalasj ulmutjahttem, sevsalasj dago, bielmmadibme ja illastibme mánáj vuollel 16 jage stráffudahte. Buojkuldagá gávvidi man alvos sevsalasj dagu li (Justijssa- ja gergasvuohtadepartemænnta, 2008-2009, b. 211). Sevsalasj dago ja bielmmadibme mánáj gudi li vuollel 14 jage gáhtjoduvvi ráhtsátjibmen (stráffaláhka, 2005, § 299). Stráffalága milta la ráhtsátjibme állu alvvusamos sevsalasj dahko (Justijssa- ja gergasvuohtadepartemænnta, 2008-2009, b 215-216). Dan diehti gulluji stráffalága vuolláj moadda dajs dagojs ma gulluji gássjelis ja vahágahte sevsalasj ulmutjahttemij, ja de li vierredago. Vuonanla vierredagoj vuolemusáldar 15 jagák (stráffaláhka, 2005, § 20 a) mij merkaj máná gudi ælla dævdám

15 jage ja dahki vierredagojt ælla stráffariektá milta duobbmidahte. Ajtu máhttá bulkke guoradallat ássjijt ma li dagádum mánás guhti le badjel 12 jage, ja bulkke la álu vuostasj ásadus mij oadtju diehtet vahágahte sevsalasj ulmutjahttema birra mav mánná l dahkam. Dábálattjat átsádi mánájvieson mij de máhttá vijddásap viehkev koordinierit mánnáj.

Sevsalasj unnemusáldar Vuonan la 16 jagák, mij merkaj máná gudi ælla dævdám 16 jage e besa bielmmadibmáj miededit. Danen árvustalli guoddaliddje ja duobbmotávllá diededimijt mánájs vuollel 16 jagága avtaárvvusasjvuoda ja ludtjusasjvuoda, láddama ja kognitijva dilev ávddál stráffaássjev álgadi.

TJUOVOS 7.

VEJULASJ VIEHKKEDIEVNASTUSÁ / ÁSADUSÁ GEJ SIEGEN MÁHTTÁ BARGGAT

VUOSTASJLINN- JADIEVNASTUSÁ

Mánájsuodjalus

Mánájsuodjalusá oajvvedahkamus la bærráigæhttjat ahte máná ja nuora gudi viessu dakkir dilen mij máhtta sijá varresvuodav ja ávdđánimev vahágahttet oadtju viehkeve ja huvsov mav dárbahe, ájge bále. Duodden galggá mánájsuodjalus viehkedit váj máná ja nuora oadtju jasska bajássjaddamdilev. Mánájsuodjalusá ávdásvástádus ja dahkamusá li mierredum mánájsuodjaluslága baktu. Mánájsuodjalus galggá ávdemusát viehkedit ja doarjjot váj æjgáda ietja galggi bessat nahkat ietjasa huksoávdásvástádusájn. Dát máhtta liehket familjav bagádallat, gæhpádisdájma, doarjjaulmusj ja mánáigárddesadje.

Mánájsuodjalusá duogen la dahkat juojddá gá:

- Máná sijda dile jali ietjá siváj diehti sierraláhkáj viehkeve dárbahe.
- Bæjválasj huvson mav máná oadtju la alvos láhkáj vánesvuohta, jali alvos vánesvuoda persávnálasj aktijvuodan ja jasskavuodan majt dárbahe álldara ja ávdđánime milta.
- Æjgáda e oarnni váj máná gut la skibás jali doajmmahieredum jali sierralágásj viehkeve dárbahe ij oattjo viehkeve dán sierralágásj dárbbuj giehtadallamij ja áhpadibmáj.
- Máná dierreduvvá jali ietja alvos illastimijt gierddá sijdan.
- Viehkedahte la máná varresvuohta jali ávdđánime viehkedahte vahágahtteduvvá danen gá állessjattuga e rijba ávdásvástádusájn máná ávdás.
- Mánán li alvos gássjelisvuoda ulmutjahttet ma ávdđán báhti guhkesájggásasj jali gærddoduvvam kriminalitiehta jali guhkesájggásasj gárevselgaj anos jali ietjá láhkáj.

Jus mánájsuodjalus oadtju dákkir vidjurij birra gullat, de la siján vælloggogisvuohta dalága guoradalátjit.

Pedagávgalasj-psykolávgalasj dievnastus

PP-dievnastusá mandáhtta la mierredum áhpaduslága § 5-6 ja mánáigrojlága § 19 c baktu. Dievnastus barggá sihke vuogádagáj ja aktugasj ulmuttij, ja máhtta viehkedit oahppijt gudi sierralágásj hiebadahthemav. Ájggomus la fállat sebrudahte, avtaárvvusasj ja hiebaduvvam pedagávgalasj fálladagáv. PP-dievnastus galggá aj mánáigrohuht ja skávlájt viehkedit dilev láhtjet mánáigro ja oahppijda sierralágásj dárbohe.

Varresvuodaskihppiisujtár

Varresvuodaskihppiisujtár máhtta varresvuodadámaj birra ma guoski aktugasj ulmuttij, juohkusijda ja sebrudahkaj. Varresvuodaskihppiisujtárin la guovdásj roalla tjuovvolimen, ja máhtta oahppijt bagádallat varresvuodan, ávdđánimen, bajássjaddamin, aktanviessomin, seksualitiehtan ja prevensjavnáj hárráj. Ietjá dahkamusá máhtta liehket værmádahka/birásbarggo mánáigro, nuorajda ja familjav, ja skávlá siegen barggat barggo- ja oahppambirrasa vuoksuj.

Familljasuodjalus

Gájka gejn la vájvve, rijddali jali jus familjan la hiehtedille máhtta oadtjot giehtadallamav ja rádiit familljasuodjalusás. Familljasuodjaluskontávrajn barggi duola degu psykolávga ja sosionávma duodeáhpadusájn familljaterapijjan. Familljasuodjalus ij gájbbeda vuosedimev dáktáris jali iehtjádijs, besa iesj válddet aktijvuodav bájkálasj familljasuodjaluskontávrajn ájgeve sjehtadittjat. Dievnastus la návká ja barggijn la sjávodisvuohtavælggo

SIERRATJIEHPPEVARRE-SVUODADIEVNASTUSÁ

Mánáj- ja nuorajpsykiatriija

Mánáj- ja nuorajpsykiatriijas poliklinihkka (MNP) la fálaldahka mánájda ja nuorajda. Barggo l organisieriduvvam poliklinihkkaš fálaldahkan psykalasj varresvuodasuodjalimen mánájda ja nuorajda. MNP:a oajvvedahkamusá li viehkedit mánájt 0 gitta 17 jagágijda ja sijá familjajt tjielgadimijn, giehtadallamijn, rádiij ja hiebadimijn ma guosski psykalasj vájvijda, gássjelisvuoda ulmutjahttet ja oahppat. MNP guoradallá ja giehtadallá mánáv lagámusáj ja vuostasjinnjadievnastusáj siegen.

Mánáj ja nuoraj habilitierimdievnastus

Habilitierimdievnastusá ulmmejuogos li máná ja nuora álldarin 0–18 jagák gudi li riegádam jali maññela li sjaddam doajmmahiereduvvamin, ja máná gej jáhkká li ávddáim gássjelisvuoda. Habilitierimdievnastus fállá guoradallamav ja diagnostisierimav, giehtadallamav, rádiij ja bagádallamav pasientajda, æjgádijda ja sijddasuohkana barggijda.

Stáhta mánájviesso

Stáhta mánájviesso la fálaldahka mánájda ja nuorajda gudi ihkap li gierddam, jali vuojnnám vahágahttemav jali sevsalasj illastimev, jus ássje le bulkkáj diededuvvam. Fálaldahka l aj állessjattugijda gudi li psykalattjat bátsádallam. Stáhta mánájviesso aj bagádallá priváhta ulmuttijt ja almulasj ásadusájt namádis ássijn ma ælla ájn tjielgaduvvam.

Bulkke

Bulkijn li viek moadda dahkamusá degu vierredagojt átsádit ja mánáj ja nuoraj gaskan barggat váj e bahájt dagá. Bulkke sihtá ganugahttet kriminalitiehtav nuoraj gaskan ja hieredit dav dáhpáduvvamis. Danen la bulkken aktijvuohta nuorajbirrasij, skávláj, russaj ja gávnnuui dáppe gánná nuora æjvvali. Dáv dahki danen gá sihti diehtet majt nuora dahki ja átsádit jus li nuora gejt vehi buorebut bierriji gáhttit danen gá ihkap dahki juojddá mij la várálasj jali loabedibme. Jus bulkke juorru l mánán li gássjelisvuoda, la dahkam jali máhtta dahkat makkirak vierredagov, de máhtti gáhttjot mánáv vuolle l 18 jage aktan æjgádij mārāstimságastallamij.

Bufetáhtta

Mánáj-, nuoraj- ja familjaetáhtta (Bufetáhtta) la vidá guovlluj organisieridum ja sij vásstedi stáhta mánáj- ja familjasuodjalusá badjel. Bufetáhtta galggá vaddet mánájda, nuorajda ja familjajda gudi viehkev dárbahti, dájmajt alla kvalitiehtajn lándav miehtáj. Bufetáhtta fállá suohkanij mánájsuodjalussaj differensieridum ja spesialisieridum viehkkedájmajt sijdan.

Rijddotjoavddemráde

Rijddotjoavddemráde la stáhta dievnastus mij fállá sábadimev metávddán rijdojt giehtadalájt. Rijddotjoavddemráde tjadát stráffariektálasj reaksjavnájt sábadibme rijddotjoavddemráden, tjuovvolibme rijddotjoavddemráden, **ungdomsoppfølging** nuoraj tjuovvolibme ja **ungdomsstraff** nuoraj stráffa. Rijddotjoavddemráde giehtadallá sivijla ássijjt majt ássje oasálatja jali almulasj ásadusá li buktám. Rijddotjoavddemráde tjáhkanibme máhtta gáhtjoduvvat sábadimtjáhkanibme, stuorratjáhkanibme, nuorajstuorratjáhkanibme, hiebaduvvam tjáhkanibme, tjuovvolimtjáhkanibme jali ietjá tjáhkanibme rijddotjoavddemráde bieles. Ájggomus la ássje oassálasste ságastallama baktu ihkap gávnnu buorre tjoavddusijt lehkus dal konkriehta láhkamieddemijt tjoavddet, jali ulmuttijt sábadahhtet. Gávnnuui 12 rijddotjoavddemráde lándav miehtáj.

MÁHTUDAKGUOVDÁTJA

RVTS

Regionála ressursaguovdátja vahágahttema, travmáhtalasj stressa ja iesjsármimhiedibmáj (RVTS) li ressursan gájkajda gudi bargostisá iejvviji ulmutijt geij iellemijda vájkkudi vahágahttem ja sevsalasj illastime, travmáhtalasj stressa, jáhtálibme jali iesjsármimgássjelisvuoda. RVTS viehket máhtudaklápptimij dutkama, fáhkaávdánime baktu ja fállá bagádallamav, konsultasjávna, áhpadimev, kursajt ja konferánsajt.

RVTS:a barggo la viehkeidit guoskavasj máhtudakávdánimijn sidjij gudi barggi dan hieredimijn. Dav dahki fáhkabarggij ja jádediddij siegen, sihke organisasjávna j sisbielen ja daj rastá.

Ressurssaavtadahka V27 Betanien Bergen

Ressurssaavtadahka V27 Betanien Bergen la klinihkalasj ressurssaavtadahka Varresvuolta Allemánáj- ja nuorajpsykiatrijjaj. V27:a ulmmejuogos li máná ja nuora gudi vájves jali vahágahtte sevsalattjat ulmutjahtti ietjá mánáj vuosstij.

Guovloj konsultasjávna juohkusa

Lándav miehtáj gávnnuji duot dát konsultasjávna juohkusa gánná máhtá namádis láhkáj bajedit ássjijt ma guoski vájves jali vahágahtte sevsalattjat ulmutjahttemij ietjá mánáj vuosstij.

Gehtja www.seksuellatferd.no

